

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

2012

Ondřej Hejnal

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Bezdomovci ve středně velkém městě: adaptace
na urbánní prostředí, média, politika a prostor**

Ondřej Hejnal

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra antropologie

Studijní program Antropologie

Studijní obor Sociální a kulturní antropologie

Diplomová práce

**Bezdomovci ve středně velkém městě: adaptace
na urbánní prostředí, média, politika a prostor**

Ondřej Hejnal

Vedoucí práce:

PhDr. Mgr. Marek Jakoubek, Ph.D.

Katedra antropologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené
pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

.....

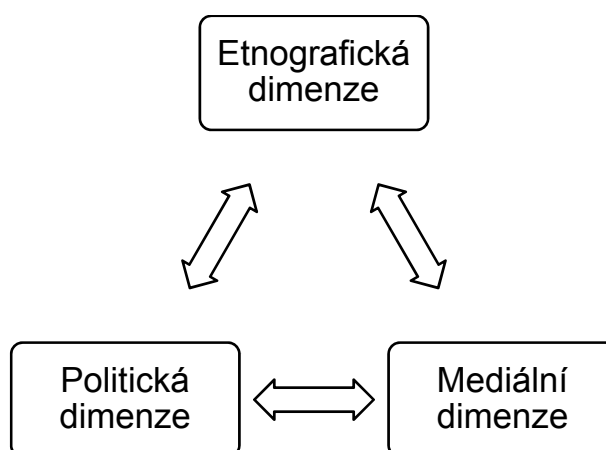
Obsah

1	ÚVOD	1
2	METODOLOGIE	2
3	ETIKA VÝZKUMU BEZDOMOVECTVÍ	4
	3.1 Vstup do terénu	5
	3.2 Důvěra aneb kdo je antropolog?	6
	3.3 Rizika v terénu aneb „provinilé vědění“	9
	3.4 Anonymizace	11
4	„PIJEŠ? NEBO JE TO MIKROFÓN?“(RE)PRODUKCE SOLIDÁRNÍHO EXTRÉMU	13
	4.1 Teorie.....	14
	4.2 Analýza.....	17
	4.2.1 Od generalizované, přes balancovanou k negativní reciprocitě .20	
	4.2.2 Klasifikace trestů za porušení recipročních pravidel.....	24
	4.3 Shrnutí.....	28
5	„ZÁPACH, VÝKALY, NEPOŘÁDEK“: MEDIÁLNÍ OBRAZ BEZDOMOVECTVÍ	30
	5.1 Od sociálního k penálnímu státu	32
	5.2 Média jako legitimizační prvek penálního státu.....	35
	5.3 Analýza.....	37
	5.3.1 Kategorie mimo ko(n)text	37
	5.3.2 Vzorce nezjednodušené kategorizace.....	39
	5.3.3 Zkrácené vzorce nezjednodušené kategorizace	41
	5.3.4 Vzorce zjednodušené kategorizace.....	42
	5.4 Shrnutí.....	44
6	„NAŠE RUIINY JSOU NAŠIM DOMOVEM“: SQUAT JAKO RODÍCÍ SE MÍSTO	45
	6.1 Teorie místa	46
	6.2 Analýza.....	52
	6.2.1 Squat jako ne-squat	53
	6.2.2 Životní dráhy bezdomovců před squatem	54
	6.2.3 Squat jako produkt denních cest bezdomovců	56
	6.2.4 Dominantní projekt squatu: dohlížet, trestat a bourat	60
	6.3 Shrnutí.....	62
7	ZÁVĚR A DISKUSE	67
8	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	69
9	PŘÍLOHY	76
10	PODĚKOVÁNÍ	76
11	RESUMÉ	77

1 ÚVOD

Cílem této diplomové práce¹ je detailní analýza fenoménu bezdomovectví v lokalitě středně velkého českého města. Text je rozdělen do tří hlavních analytických kapitol, které na elementární úrovni odrážejí různé, ale vzájemně propojené dimenze explikace bezdomovectví (viz Diagram 1). Tyto vrstvy jsou pochopitelně odlišitelné pouze analyticky, tj. ideálně-typicky.

Diagram 1. Použité explanační dimenze bezdomovectví

Jádro této studie tvoří úroveň etnografická. Drtivá většina dat, která podpirá moji analytickou konstrukci, byla nasbírána pomocí zúčastněného pozorování a rozhovorů s aktéry „na ulici“. Skrze tyto metody jsem se snažil pochopit logiku sociální praxe mých informátorů/respondentů. Zpracování tohoto výzkumného materiálu je součástí první a třetí kapitoly. První kapitola hledí na bezdomovce optikou sociální praxe, která se pojí k subsistenčním strategiím v urbánním prostoru. Třetí kapitola směřuje pozornost na sociální produkci prostoru, resp. na sociální utváření místa, v němž bezdomovci žijí – tj. *squatu*.²

Politická dimenze se plně projeví rovněž ve třetí kapitole. Proti sociální produkci místa-*squatu* „zdola“ (tzn. aktéry na ulici) postavím dominantní aktéry (zejména městské zastupitele), jejichž představa o dané lokalitě je zjevně (a do jisté míry i nikoli překvapivě) odlišná od přání bezdomovců. Expresí této dominantní a

¹ Kapitoly 3, 4, 5 a 6 byly podpořeny granty SGS ZČU (SGS-2010-023 a SGS-2011-074).

² Pojem *squat* zde nebudu pojímat striktně jako výraz specifického životního přesvědčení či formy politického protestu (byť by někteří moji respondenti s touto definicí patrně souhlasili). Termínem *squat* jednoduše označuji budovu, kterou určití jedinci nelegálně obsadili, aniž by tím nutně tlumočili svou „životní filozofii“.

kontradiktorní vize je implementace represivního módu zacházení s bezdomovci. V tom lze mimo jiné spatřovat kontury teorie penálního státu (Wacquant 2000, 2001, 2009a, 2009b), kterou považuji za jednu z možných (a pravděpodobných) alternativ za hroutící se model sociálního státu.

Teorii penálního státu podrobněji rozeberu v kapitole druhé, která analyzuje mediální (re)produkci bezdomovectví. Mediální dimenze se v této části bude prolínat s politickou a do určité míry i s etnografickou úrovní. Regionální deník totiž vytváří obraz bezdomovectví, který usnadňuje a legitimizuje inauguraci logiky trestajícího státu.

Tři výše zmíněné dimenze tvoří v zásadě metateorii této práce, která bude v příslušných oddílech rozvíjena dílčími konceptuálními schémata. Tato metateorie stojí na předpokladu, že etnografická, mediální a politická dimenze jsou v trialektickém vztahu, tj. vzájemně se ovlivňují a utváří sociální fenomén bezdomovectví.³

2 METODOLOGIE

Problematice bezdomovectví se věnuji od října 2010. Primárně jej zkoumám ve středně velkém českém městě pomocí participativních výzkumných technik (zejména zúčastněného pozorování). S některými jedinci jsem zároveň prováděl biografická polo-strukturovaná interview, která měla osvětlit individuální životní trajektorie informátorů. Můj materiál se tedy skládá z přepisů jednotlivých rozhovorů (asi 45 hodin), extenzivních terénních zápisek a v neposlední řadě i mé přímé sociální zkušenosti s bezdomovci.⁴ Analyticko-empirická část této studie je tedy postavena na mých poznámkách z terénu, které jsou doplněny ilustrativními citacemi zaznamenanými se souhlasem informátorů. Dále využívám materiál textuální povahy: mediální sdělení vztahující se k bezdomovcům z lokality mého výzkumu a částečně i veřejně dostupného znění městských vyhlášek.

³ Dimenzí lze nalézt pochopitelně mnohem více (viz Závěr a diskuse).

⁴ Mimochodem citace, kterou jsem povýšil na jeden z názvů kapitol, má v plném znění následující podobu: „Ondřeji, piješ? Nebo je to mikrofon?“ Co termín mikrofon znamená, objasním v příslušné části textu.

Pro účely tohoto textu považuji za bezdomovce jedince, kteří žijí „na ulici“ či na squatu, potažmo v nekonvenčním typu obydlí (Fitzpatrick et al. 2004; Snow & Anderson 1987: 1338; Wright 1998: 276). Nicméně se mezi mými informátory objevují i lidé, kteří bydlí například v azylových domech (či jiných institucionalizovaných formách obydlí) či bydlí zcela „normálně“. Do vzorku je zařazuji, jelikož sdílejí některé vzorce jednání, které se prakticky od bezdomovecké sociální praxe neliší. Přinejmenším lze tyto jedince vnímat jako „ne-bezdomovce mezi bezdomovci“, tj. osoby bezdomoveckého života znalé.

Můj nenáhodně vybraný vzorek zahrnuje přibližně 40 bezdomovců a asi 20 „ne-bezdomovců mezi bezdomovci“. Klíčovými informátory, s nimiž jsem prožil de facto celou výzkumnou cestu, mám zhruba sedm. Ostatní bezdomovce znám povrchněji. Ovšem po celou dobu výzkumu jsem, domnívám se, požíval jejich důvěry. V zásadě jsem se výzkum snažil postavit na zúčastněném pozorování, během něhož jsem se podílel na každodenních aktivitách, které hodlám z pohledu sociálního antropologa v příslušných částech textu analyzovat.

Veškerá data textuální povahy (tj. rozhovory s bezdomovci, terénní poznámky, mediální sdělení a vyhlášky) jsem kódoval v programu pro kvalitativní analýzu MAXQDA. Kódování v mém případě nelze ztotožnit ani s induktivním, ani deduktivním přístupem. Moje teoretická perspektiva se v průběhu výzkumu neustále proměňovala s přívalem empirického materiálu. Tomu muselo odpovídat i kontinuální re-kódování dat. Práci na kódovníku jsem ukončil ve chvíli, kdy se mi výsledná analytická konstrukce zdála konzistentní. Nikoli však ve smyslu korespondence teorie a „reality“, ale v explanační síle propojení empirických dat s teorií.

Po celou dobu výzkumu jsem se držel tzv. metodologického strabismu (Augé 2009: 117). Tím se míní, že sociální vědec by sice měl zkoumat primárně lokální společenství, ale zároveň „pošilhávat“ po širších strukturálních souvislostech. Širší strukturální souvislosti jsem abstrahoval z mediálních sdělení z regionálního deníku, tiskových zpráv radnice a vyhlášek města (celkově 308 textových souborů). Elementární zpracování mediálních sdělení jsem provedl v již zmíněném MAXQDA a statistickou analýzu v programech STATA a PAST.

3 ETIKA VÝZKUMU BEZDOMOVECTVÍ

Sociokulturní antropologie již dávno nestuduje pouze „exotické druhé“ kdesi v dálavách jihoamerických pralesů, asijských stepí či australských savanách. Přibližně od 70. let 20. století nastává přechod k antropologickým výzkumům, které se odehrávají takřkajíc „doma“. Nehledě na příčiny této transformace, které mohou být nejrůznějšího charakteru (např. rostoucí imigrace do „západních“ zemí, problémy s financováním výzkumu v odlehlých lokalitách atd.), se antropologové stále častěji specializují na sociální a/nebo kulturní fenomény, za nimiž netřeba cestovat přes půl zeměkoule. Problematika bezdomovectví do tohoto potenciálního seznamu bezesporu patří.

Svůj bezdomovecký „exotický kmen“ jsem našel v jednom středně velkém českém městě. V počátečních výzkumných fázích jsem se soustředil na subsistenční strategie informátorů v rámci urbánního prostoru a aktérskou percepci příčin sociálního propadu skrze biografická polo-strukturovaná interview. Od studia subsistenčních strategií a tzv. morální ekonomie bezdomovců jsem se v průběhu výzkumu přesunul k analýze mediálně-politické produkce prostoru a samotného bezdomovectví.

Tento typ výzkumu má samozřejmě silnou etickou komponentu. Během výzkumu jsem nashromáždil mnoho materiálu velmi důvěrného charakteru – od intimních zpovědí respondentů, kteří vyprávěli o strastech své životní dráhy, až po záznamy z terénního deníku, které popisují činy klasifikovatelné (z pohledu policie) jako přestupky, přečiny či dokonce trestné činy. Život na ulici je totiž poměrně zvláštním mixem zábavy, solidarity, utrpení a neustálého vytváření hierarchie.

Francouzský antropolog G. Dumézil tvrdil, že „metoda je cesta poté, co jsme ji prošli“ (Dumézil 1997:191 cit in Jakoubek 2005:12). V tomto smyslu bych chtěl popsat svoji (metodologickou) cestu, a zároveň identifikovat možné rozpory s formalizovanými přístupy k etickému počínání v rámci sociálně-vědního výzkumu.

3.1 Vstup do terénu

Bezdomovci jsou považováni za tzv. skrytou populaci. Jaké problémy to přináší, zjistí každý, kdo se jim rozhodne věnovat terénní výzkum. Většinu času v počáteční fázi výzkumu jsem totiž strávil tím, že jsem hledal informátory. Nepříliš úspěšně. Sociálně sdílená představa toho, jak bezdomovec vypadá, totiž často nemá empirický korelát. Tímto způsobem jsem urazil minimálně dvě osoby. Vychrlil jsem na ně svoji naučenou větu: „Dobrý den, já jsem z katedry antropologie a provádím tady rozhovory s lidmi, kteří žijí na ulici. Měl byste na mě chvíli čas?“ Možná by i měli. Jenomže nežili na ulici. Tzv. clothing market, to znamená rozpoznání bezdomovce na základě oblečení, téměř nefungoval. Nakonec jsem si znaven sedl na náměstí a přemýšlel o odjezdu. V ten moment ke mně přišel člověk a žádal mě o cigaretu. Tu také dostal. Hned jsem ho požádal o rozhovor. Byl to můj první respondent. Vsadím se, že kdyby kolem něho prošlo 10 lidí, 9 z nich by nikdy nenapadlo, že žije v bunkru a na ulici je již šestým rokem.

Domnívám se, že se zde začíná rýsovat jeden etický problém. Je legitimní využívat mizerné (nejen) finanční situace potenciálních informátorů? Všechny své informátory jsem přinejmenším ze začátku „uplácel“ cigaretami, penězi či alkoholem. Byla jejich volba participovat na výzkumu dobrovolná? V jistém smyslu nebyla, protože z povahy jejich situace nemohli „dar“ odmítnout. A jak víme od dob M. Mausse, dar vytváří závazek, který se musí splatit (Mauss 1999). Tímto způsobem jsem si tedy „kupoval“ dobrovolnost participace informátorů.

Navíc jedna z pouček pro antropologickou výzkumnou praxi zní, neovlivňovat terén a informátory. Nicméně těmito „dary“ jsem de facto terén ovlivňoval. Přinášel jsem, byť nikterak velký, kapitál do bezdomovecké skupiny. Tím jsem rovněž mohl narušit socioekonomickou rovnováhu vztahů v dané lokalitě. Preferencí jednoho segmentu bezdomovecké skupiny jsem totiž uměle navyšoval jejich (nejen) finanční status. Celkově jsem za dobu výzkumu rozdál 1347 Kč a přibližně 1380 cigaret. Postupem času jsem bezdomovcům začal vozit i oblečení či elektroniku (např. mp3 přehrávače na baterie). Nevím, zdali jsem v tomto počínání nebyl na hraně výzkumné etiky. Ovšem kdybych tak

nečinil, neměl bych žádné informátory a byl bych za hranou své vlastní osobní etiky.

Drtivá většina mých informátorů je totiž ve svízelné životní situaci. Podmínky, v nichž žijí, jsou katastrofální. V tomto ohledu antropolog není – a nemůže být – nestranným pozorovatelem, což se zákonitě odráží na jeho praktikách v terénu. Nemůže se tvářit, že sleduje hynoucí rostliny a zároveň je v zájmu zachování ekologické rovnováhy odmítat zalít. Subjekt studia jsou přeci jen lidské bytosti.

3.2 Důvěra aneb kdo je antropolog?

Budování důvěrného vztahu mezi antropologem a informátory je patrně nejdůležitější součástí participativního výzkumu. Je-li jeho předmětem navíc populace, která je považována za deviantní (v negativním slova smyslu), důležitost vzájemné důvěry roste. Informátoři totiž mohou mít (a mívají) strach poskytnout informace, které by je potenciálně mohly poškodit. Výzkumník, který nepožívá mezi svými informátory důvěry, nemá šanci odhalit mylnost či zavádějící charakter získaných dat (Johnson & Johnson 1992: 162–163).

Přidáme-li k tomu požadavek formalizované etiky v podobě (nejlépe psaného) informovaného souhlasu, problém se pouze zvětšuje. Klíčové informátory jsem pochopitelně zasvětil do toho, co bych se od nich rád dozvěděl. Snažil jsem se tuto „vysvětlující doušku“ podat způsobem, který by měl být snadno srozumitelný. Zpočátku jsem hovořil o antropologii, resp. o výzkumu toho, „jak lidé na ulici žijí“. Záměrně jsem nepoužíval potenciálně pejorativního pojmu bezdomovec, byť ho za hanlivý nepovažuji (stejně jako drtivá většina mých respondentů).

Časem se ukázalo, že kategorie antropolog je pro většinu respondentů zcela mimo jejich konceptuální rámec. To ovšem neplatilo pouze pro bezdomovce. Při jedné z prvních policejních kontrol, které jsem v lokalitě mého výzkumu zažil, jsem byl strážníkem otázan (po prokázání totožnosti), zdali mne bezdomovci neobtěžují. Odpověděl jsem, že nikoli, a že naopak já obtěžuji je. Po chvilce policista poradil bezdomovcům, aby večer tolik nepili (alkohol). Pak se přitočil ke kolegovi a řekl mu: „Jo, tohle je antropolog. Ten bude sledovat kachny“. Antropolog – potenciální výtržník – byl z obliga.

Zajímavé bylo sledovat, jakým způsobem se bezdomovci snaží vypořádat s mojí identitou „outsidera“. Nejčastěji jsem byl považován za novináře či sociálního pracovníka. Z toho vyplývá, že ačkoli jsem se pokoušel plnit intence informovaného souhlasu, v zásadě to nebylo k ničemu. Nehledě na informovanost jsem byl novinář, sociální pracovník anebo „ten týpek, co si občas přisedne“. Jednomu respondentovi jsem dokonce vysvětloval účel toho, proč se pohybují mezi bezdomovci, třikrát, protože na to pokaždé zapomněl. Nebyla to pro něj relevantní informace; a dost možná není dodnes.

Bezdomovci nevěří jednorázovým slibům: „Kecy nemaj smysl“, jak říkají. Jakákoli informace o mojí identitě výzkumníka a cílech mého výzkumu jim byla v podstatě lhostejná. Své úmysly jsem musel prokázat činy. V tomto smyslu by psaná podoba informovaného souhlasu působila jako nebetyčný strašák. Většina mých informátorů za posledních pár let podepisovala nejčastěji policejní protokoly. Patrně i já jsem byl v počátcích vnímán jako součást represivních složek. Psaným informovaným souhlasem bych si pod sebou uřízl výzkumnou větev, na které jsem v tu chvíli ještě ani neseděl.

Kvůli těmto přetrvávajícím nejasnostem ohledně toho, co jsem za zač a proč mě zajímá to, co mě zajímá (tj. jednoduše „život na ulici“), mi trvalo přibližně měsíc, než jsem si s úzkou skupinou klíčových informátorů (cca sedmi lidí) vybudoval důvěrný vztah. Soudě dle některých reakcí se mi to snad i podařilo:

Fakt jsem velice rád, že jsem tě poznal jako člověka. Mam o tobě samej dobrej dojem, samý lepší dojmy prostě. Jsem říkal, když zná Sick of it all, tak jsem se asi usral. Hodit klobouk na zem, nebo co jsem měl udělat? Fakt jsem rád, že jsem tě poznal. Furt ty hovna, co se tady dějou! Tady se dějou hovna mezi náma! Velice velký hovna se mezi náma dějou. My se máme všichni rádi a dějou se sračky, víš co, sračky, vole. Fakt sračky! Já se s tebou bavim normálně. Slyšel jsem tě, poslouchal jsem tě ... a bylo mi s tebou dobře docela, takhle nějak ti to povídám (Matěj, 2.7.2011).

Tento informátor (a jemu podobní) byl jednou z nejinspirativnějších osob, které jsem v terénu poznal. Myslím, že dodneška neví, co antropolog dělá. A patrně ho to ani nezajímá.

Participativní kvalitativní výzkum je především proces. Velmi těžko ho lze svázat do klasického výzkumného designu, který předpokládá mimo jiné téma/ta, několik výzkumných otázek a hypotézy. Nová témata se rodí z participativní souhry badatele a subjektů výzkumu. Mým původním záměrem byla analýza subsistenčních strategií. Nicméně v průběhu výzkumu se ukázalo, že existují další, po mém soudu i zajímavější témata. Pokud bych se striktně držel dikce formalizované etiky, která vyžaduje informovat respondenty o daném tématu, patrně bych musel respondenty vždy „pře-informovat“ o změně zaměření výzkumu. Témat mám do dnešních dnů přibližně osm, přičemž předpokládám, že toto číslo poroste. Kdybych měl všechny své informátory neustále seznamovat s novými tématy, nedělal bych v terénu prakticky nic jiného. Nehledě na to, že bych vypadal čím dál podezřeleji. Ovšem pokud bych i přijal poučku o informování, resp. „pře-informování“, kdy bych tak měl učinit? Ve chvíli, kdy mě dané téma napadne? Anebo až si ho promyslím? V tom případě bych od chvíle iniciačního myšlenkového popudu po promyšlení nové tématu jednal *sensu stricto* (formálně) neeticky. Co když se mi nadto po nějaké době v terénu bude zdát, že téma nemá dostatečnou sílu? Měl bych informátory jaksi „od-informovat“? Přistoupit na tuto hru je podle mého přinejmenším problematické.

Tím rozhodně netvrdím, že by měl výzkumník jet do terénu jako pověstná tabula rasa. Přinejmenším v rovině metodologické je vhodné si určité dílčí techniky předem naplánovat. Mojí představou bylo, že budu provádět zaměřovaná polostrukturovaná biografická interview. Ovšem z hlediska budování důvěry, a tím pádem i přístupu k validnějším informacím, to byl krok chybný. Po čase jsem zjistil, že se mnohem více informací dozvím, pokud nechám bezdomovce mezi sebou interagovat, popř. tu a tam nadhodím nějaké téma. Někdy toto počínání připomínalo jakousi pseudo-fokusní skupinu. Základní metodou výzkumu se tedy stalo *naslouchání*. Překvapivě jsem byl na to upozorněn i svým informátorem.

Hele, takhle ti to řeknu, ... oblíkní se jako my a jdi mezi nás. Když se budeš vyptávat, tak ti každéj řekne nějakou historku, ale když zůstaneš mezi klukama a jenom budeš poslouchat a bavit se s nima – tak, že do nich padneš – tak se dovíš takovejch věcí, že napíšeš knížku (David, 25.6.2011).

Mimořadně podobnou zkušenost popisuje P. Stoller (1986:53 cit. in Saville-Troike 2002:103), který prováděl terénní výzkum mezi Songhaji v západní Africe.

Informátor: Nikdy se o nás nic nedozvíš, pokud budeš chodit k lidem ..., klást osobní otázky a psát si odpovědi. I když tu zůstaneš jeden nebo dva roky a budeš se nás ptát tímto způsobem, stále ti budeme lhát.

Stoller: A co mám potom dělat?

Informátor: Musíš se naučit sedět s lidmi. Musíš se naučit sedět a poslouchat.

Tato poučka, zdá se, kandiduje na univerzální platnost. Stručně řečeno, otázka není vždy nejlepší způsob, jak se dostat k odpovědi (srov. Jakoubek 2004: 18–19).

S tím se ovšem pojí další problém. Jakmile jsem začal méně mluvit a více naslouchat, přestal jsem další (nově příchozí) respondenty informovat o své identitě antropologa (o měnících se tématech nemluvě). Často to vůbec nevadilo. Zvěsti o mé identitě – samozřejmě spíše jako novináře či sociálního pracovníka – se mezi některými bezdomovci rychle šířily. Ti pak dále rozšiřovali okruh mých nikoli klíčových, ale rovněž velmi důležitých informátorů. Krom těchto jedinců jsem se rovněž setkával s lidmi, kteří pravděpodobně vůbec nevěděli, že jsem výzkumník. Zpravidla patřili do jedné ze dvou kategorií. Buď to byli známí mých klíčových informátorů. Moje bezelstnost byla tudíž zaručena důvěrným vztahem s klíčovými informátory. Anebo to byli naopak bezdomovci, kteří s mými klíčovými informátory neměli dobré vztahy. Nicméně i data od nich jsem potřeboval. Byl jsem znám jako „ten, co kamarádí s XY“. Kdybych k tomu ještě prozradil svou zvláštní a nejasnou „identitu antropologa“, nikdy by mi nic neřekli.

3.3 Rizika v terénu aneb „provinilé vědění“

V „bezdomeckém“ urbánním terénu na výzkumníka číhají různá nebezpečí či rizika. Považme například následující úryvek z mého terénního deníku.

Tento den přišlo. Do XY jsem přijel okolo půl jedné odpoledne. Nemohl jsem najít S, R, P ani M. Rozhodl jsem se jít na squat. V místnosti seděli T1, T2otec,

L a Š. T1 byl velmi opilý. Bylo vidět, že Š je neklidný a nervózní. Celou dobu koukal do země a raději nemluvil. Ve dveřích jsem se zeptal, jestli na squatu není S. Š odpověděl, že jsou "všichni", tj. skupinka kolem S, pryč. Stál jsem dál a poslouchal. Po chvíli se T1 otočil, zpozoroval mě a bez jakéhokoli varování mě napadl. Chytl mě za mikinu a strčil do haldy odpadků, resp. do místnosti, která slouží jako „mikroskládka“. Vchod byl navíc přehrazen dřevěnou tabulí ve výšce asi 70 cm. Proto jsem se prohnul v zádech. Zároveň jsem se snažil vykrývat volnou rukou údery, které mě naštěstí povětšinou míjely. Druhou rukou jsem se snažil dostat z jeho sevření. Poté mě rychlým švihem povalil na zem. Po chvíli přiběhl T2otec a M, kteří ode mě útočníka odtrhli. Zeptal jsem se ho, co jsem mu udělal. Odpověděl pouze, že mě zabije. T2 otec mi řekl, ať raději odejdu. Bez velkého váhání jsem uposlechl a odešel.

Přiznávám, že v tuto chvíli jsem terén poněkud ovlivnil (a terén ovlivnil mě). Vystává otázka, zdali tyto příhody zahrnout do studie, resp. zdali je to etické. Domnívám se, že ano. Násilí zkrátka je součástí života na ulici. Díky této příhodě jsem navíc pochopil některé mechanismy, které jsou praktikovány při bojích o hierarchii. Mým cílem není prokázat „psychologickou patologii“ jedinců, které studuji, ale osvětlit principy fungování sociální struktury bezdomovecké skupiny. V tomto smyslu považuji použití ilustrativních příkladů tohoto typu za legitimní.

Obecně řečeno, antropolog studující „deviantní skupiny“ má spoustu dat, které mohou mít kriminalizující povahu. P. Adler (1985 cit. in Berg 2001:54–55), která zkoumala drogové dealery, popisuje tři typy dat, která narážejí na etickou problematiku: (a) „provinilé vědění“ (*guilty knowledge*), (b) „provinilá pozorování“ (*guilty observations*) a (c) „provinilé činy“ (*guilty actions*). Relativně nejneškodnější je první typ, kdy má badatel pouze povědomí o tom, že byl spáchán nějaký trestný čin nebo přestupek. Druhý typ odkazuje k tomu, že se výzkumník stává svědkem tohoto činu. A konečně třetí typ dat, kdy se antropolog stává součástí jednání, které je kriminalizovatelné (Adler 1985 cit. in Berg 2001:55). Můj deník a přepisy rozhovorů jsou plné všech tří typů dat: např. krádeže kosmetiky, alkoholu, kovového šrotu či elektroniky, užívání drog a popíjení alkoholu ve veřejném prostoru (vyhláškou zakázaný čin), nelegální obydlení některých (soukromých, ale opuštěných) míst či budov, obchodování s kradeným zbožím, (těžká) fyzická napadení, vyhrožování, distribuce

omamných látek, močení na veřejnosti, rušení nočního klidu atd. Konec konců i probírání kontejnerů (tzv. „fárání“) je kriminalizovatelný akt. Zároveň bylo zajímavé pozorovat, jakým způsobem bezdomovci tyto činy percipují a (zpětně) racionalizují. Většinou se rovina vysvětlení pohybovala na škále od příčin individuálních („Vim, že to je jen moje chyba, ...“) po strukturální („... ale co mam jako bezdomovec tady dělat?“).

Etická problematika se zde snoubí s teoretickou. „Deviace“, píše H. Becker, „není kvalita, která leží v chování samotném, nýbrž v interakci mezi osobou, jenž páchá nějaký čin a těmi, kteří na něj reagují“ (1963: 14). Zpronevřit se etice v tomto ohledu znamená zpronevřit se zároveň teoretické perspektivě. Kdybych data neanonymizoval, nepopisoval bych kriminální jednání – vytvářel bych ho.

3.4 Anonymizace

Problematika anonymizace údajů, které jsou získány terénním výzkumem, je tedy patrně nejdůležitější část etiky výzkumu. Výsledek badatelského snažení se většinou prezentuje ve formě odborných statí, zpráv či prezentací, které jsou veřejné. Potenciální dopad na respondenty tedy může být devastující. Co ovšem dělat s následujícím úryvkem z jednoho rozhovoru?

Matěj: Ondřeji, to je divadlo, co?

Výzkumník: [plachý úsměv]

Slávek: No, no, já doufám, že o tom napíšeš knížku

Václav: Napiš o tom bestseller normálně.

Slávek: A prosimtě, napiš mě tam ještě do těch titulek, že Slávek účinkoval.

Výzkumník: To já vás tam ale nejmenuju. Já vlastně ani nemůžu.

Slávek: Slávek můžeš. To není moje jméno.

Výzkumník: To jo, ale z té přezdívky by tě někdo mohl identifikovat.

Slávek: Mně to nevadí. Já se nestydím za to, co dělám. ... Klidně to tam nech.

Měl bych uveřejnit Slávkovo skutečné jméno, skutečnou přezdívku? Z nejrůznějších důvodů se domnívám, že zveřejnění jeho jména, byť je to pouze přezdívka, by pro něho mohlo mít negativní důsledky. Hlasuji tedy proti zveřejnění údajů. Respondent však chce být jmenován. Co je silnější etický

apel? Moje podezření, že by se údajů mohlo zneužít anebo respondentova touha být zveřejněn? Vlastně se tu setkáváme s odlišením různých perspektiv: aktérské (emic) a badatelské (etic). Výsledek tudíž může být buď emicky etický (zveřejnění přezdívky) anebo eticky etický (nezveřejnění přezdívky), nikdy však emicko-eticky etický. Jak vidno, hlasuji pro druhou variantu.

Výzkum bezdomovectví se pochopitelně nevztahuje pouze na bezdomovce samotné. Je třeba zvážit jak politickou, tak i mediální prezentaci bezdomovectví (na lokální i nadlokální úrovni). Používá-li badatel přímé citace z článků regionálních deníků, které bezdomovce prezentují (zejména jako „kriminální demony“), měl by anonymizovat (je-li jeho výzkum koncipován jako propojení aktérství bezdomovců s řekněme reprezentací bezdomovectví dominantními aktéry v dané lokalitě) i tento typ dat. Nikoli snad proto, aby ochránil autory těchto politických či mediálních sdělení – konečně jsou to veřejně činní a známí aktéři –, ale proto, aby nebylo možné zpětně lokalizovat konkrétní bezdomovce. Nicméně nutno dodat, že tento etický apel se vztahuje spíše k menším městům, v nichž žijí řádově jednotky či desítky bezdomovců. Například anonymizovat data mediální či politické povahy vztahující se k Praze, jejíž bezdomovecká populace čítá přes 4000 jedinců (Myšáková 2004), by bylo patrně zbytečné. Stejně tak by bylo přemrštěné anonymizovat tato data, pokud by výsledkem badatelského snažení měla být pouze a jen mediální či politická prezentace bezdomovectví (nikoli propojení s daty z terénního výzkumu s konkrétními bezdomovci). Míra rizika potenciální deanonymizace subjektů výzkumu je ovšem vždy na zvážení daného badatele.

Osobně jsem svoje data mediální a politické povahy anonymizoval procesem „rozházení a synonymizace slov“. Přímé citace z konkrétních veřejně přístupných textů jsem upravil tak, aby nebylo možné pomocí internetových vyhledávačů zjistit zdroj. V praxi to znamenalo, že jsem (a) postupoval větu po větě, (b) přeházel pořadí slov a (c) některá slova synonymizoval. Každou větu jsem zadal do vyhledávače Google, abych se ujistil, že neumožní lokalizaci citace. Potenciální dopad na konkrétní bezdomovce jsem tedy, smím-li tak soudit, dostatečně minimalizoval. Konkrétní exprese těchto postupů budou

patrné již v následující kapitole, ve které se zaměřím na subsistenční strategie bezdomovců v urbánním prostoru.

4 „PIJEŠ? NEBO JE TO MIKROFÓN?“(RE)PRODUKCE SOLIDÁRNÍHO EXTRÉMU

Agresivní chování mezi bezdomovci, neslušné pokřikování a každodenní opilost – to jsou atributy, které se s bezdomovectvím v urbánním prostoru často spojují. Kolemjdoucí, kteří jsou svědky těchto výstřelků, jen nevěřícně kroutí hlavou a zrychlují krok. Reakcí lokálních autorit (skrže policejní složky) je pak snaha eliminovat toto zdánlivě absurdní a pobuřující jednání. Nicméně tyto bezdomovecké sociální praktiky, jak se pokusím v této kapitole prokázat, nejsou vůbec nesmyslné.

Obecně je v českém (a slovenském) prostředí problematika bezdomovectví stále spíše okrajovou záležitostí (Krylová 2007; Šafaříková 1994; Toušek 2009a), byť se v poslední době podařilo přeci jenom několik studií publikovat (Hejnal 2011; Holpuch 2011; Kusá 2011; Matoušek 2011; Růžička 2011a; Šamánek 2011; Vašát 2012). Ovšem studie, která by detailně analyzovala subsistenční praktiky bezdomovců, prozatím absentuje.

V zahraniční literatuře je oproti tomu adaptace (či adjustace) na urbánní prostředí poměrně častým námětem výzkumu bezdomovců (Bourgois & Schonberg 2009; Dalton & Pakenham 2002; Glasser & Bridgman 1999; Johnson et al. 1997; Molina-Jackson 2008; Pinder 1994; Whitbeck & Simons 1993). Všechny se shodují přinejmenším v jednom zásadním bodě: dominantní součástí bezdomoveckých subsistenčních strategií je sdílení zdrojů, resp. reciproční mechanismy, které reagují na podmínky nedostatku (Fláto & Johannessen 2010; Hill & Stamey 1990). S tím nelze než souhlasit. Na druhou stranu u některých z nich můžeme vznést vážné námitky vůči většinou implicitně předpokládané racionalitě adaptivního jednání (srov. Snow et al. 1994: 466–467).

Problém s teoriemi adaptace založenými na univerzální racionalitě jednání tkví primárně v dekontextualizaci empirických poznatků. Sociální jednání se optikou

těchto teorií analyticky přesouvá z dosahu podmínek své produkce do sféry individualizovaných racionálních kalkulů očištěných od sociální struktury a/nebo praxe studované skupiny (srov. Bourdieu 1990: 113, 1998: 108–109). Na explanativní úrovni jsou tyto teorie nápadně tautologické. Adaptace je pojmána jako racionální odpověď na prostředí, přičemž základem této racionality je právě ona skutečnost adaptace (Hejnal 2011: 172). I kdybychom dekontextualizaci a definici kruhem nepovažovali za závažné problémy, těžko si představit, že by aktér před každým svým jednáním analyzoval náklady a výnosy svého počínání.⁵

Proto ve své analýze vycházím z odlišných premis. Domnívám se, že mezi bezdomovci v lokalitě mého výzkumu existuje sociálně (re)produkovaný apel k „solidárnímu extrému“ jako dominantní součást subsistenční struktury. To ovšem nemusí nutně znamenat, že všichni a za všech okolností jednájí solidárně. Do hry vždy vstupuje sociální kontext situace. Pokud je jednání shledáno jako odporující solidárnímu extrému, přicházejí na řadu tresty, které jsou odstupňovány dle intenzity v návaznosti na dané podmínky „přečinu“. Toto propojení struktury a kontextualizované praxe, které detailně rozeberu v příslušné pasáži, bude hlavním analytickým modelem tohoto textu.

4.1 Teorie

Přibližně od 80. let 20. století se v rámci teorie sociálních věd začínají prosazovat směry, které se zaměřují na praxi aktérů, resp. na překlenutí dichotomie struktura/aktérství (Ortner 2004). Ať už čerpají z A. Giddense (1986), P. Bourdieuho (1984, 1986, 1990, 1991, 1995, 1998) či sociálního konstruktivismu (Berger & Luckmann 1999)⁶, shodují se v jednom důležitém aspektu: aktér není pouhou loutkou v pavučině strukturální determinace (v silném slova smyslu), ale činným subjektem sociálního procesu.

Struktura a jednání jsou v dialektickém vztahu. Aktéři jsou ovlivňováni strukturou, kterou svým jednáním (re)produkuje. Ekonomickou sféru života

⁵ Tím samozřejmě netvrdím, že bezdomovci tento kalkul a priori zavrhnou či ho dokonce nejsou schopni. Pouze se domnívám, že je tato konceptualizace odtržena od sociálního dění, a tudíž nepříliš plodná.

⁶ Nicméně tento zlom v sociálně-vědní teorii zpočátku stimuloval především P. Bourdieu (Růžička & Vašát 2011).

bezdomovců (od dalších dimenzí sociálního dění v zásadě neoddělitelnou) lze v elementární rovině nahlédnout tímto dnes již klasickým prizmatem. Subsistenční (sociální) praxe aktérů (re)produkuje sdílenou představu, resp. ideál toho, co je a co není přípustné jednání – v tomto smyslu tedy jakousi subsistenční strukturu, která zpětně ovlivňuje subsistenční praxi. Pojem struktury zde používám ve specifickém smyslu. V kontextu této práce rozumím strukturu jako souboru vzájemně provázaných institucí, které se reprodukuje jednáním aktérů. Snoubí v sobě aspekty (morální) ekonomie, moci (skrze sociální hierarchii) a materiální kultury. V tomto ohledu je struktura sdílenou ideální formou jednání, resp. dekontextualizovanou, abstraktní a naturalizovanou sadou společných představ, které strukturují každodennost bezdomovců v rovině subsistence.⁷

Jak jsem již uvedl, tzv. morální ekonomie (Wilk 1996: 103–134) bezdomovců stojí na sdílení, resp. reciprocitě.⁸ Reciprocitou se často rozumí vzájemný vztah akce (obdarování) a reakce (protidar). V tomto ohledu lze vyjít z M. Mause (1999), který tvrdí, že dar vytváří u obdarovaného závazek. Dary jsou sice „formálně“ dobrovolné, ale tato dobrovolnost tkví v příslovečné poznané nutnosti. O láhev vína se bezdomovec *musí* podělit.

Reciprocitu dále rozpracoval M. Sahlins (1972: 185–230) do třibodového schématu: generalizovaná, balancovaná a negativní. Generalizovaná reciprocita odkazuje k „solidárnímu extrému“ (Sahlins 1972: 193) a předpokládá se, že je altruistická. Očekávat přímé materiální navrácení je nevhodné, přestože je či může být implicitním aspektem tohoto vztahu. Balancovaná reciprocita je v zásadě přímá výměna. Ideálním předpokladem je vyváženost směňovaného na obou stranách a nulová časová prodleva mezi přijetím/oplacením. Přiřazení konkrétních jevů daným kategoriím není vždy jednoznačné. Kupříkladu darování tabáku si žádá takřka okamžité splacení vínem (je-li k dispozici). Negativní reciprocita je mimo jiné „pokus dostat něco beztretně za nic“ (Sahlins 1972: 195), čili praxe, která obvykle není s pojmem

⁷ V tomto smyslu je subsistenční struktura výsekem širší – holistické – bezdomovecké sociální struktury (holismus obecně srov. Nešpor & Jakoubek 2004).

⁸ Podobné mechanismy nebyly sledovány pouze u bezdomovců. Lze se s nimi setkat – byť povětšinou v dekontextualizované verzi – kupříkladu u Romů (viz např. Jakoubek 2004; Steiner 2004).

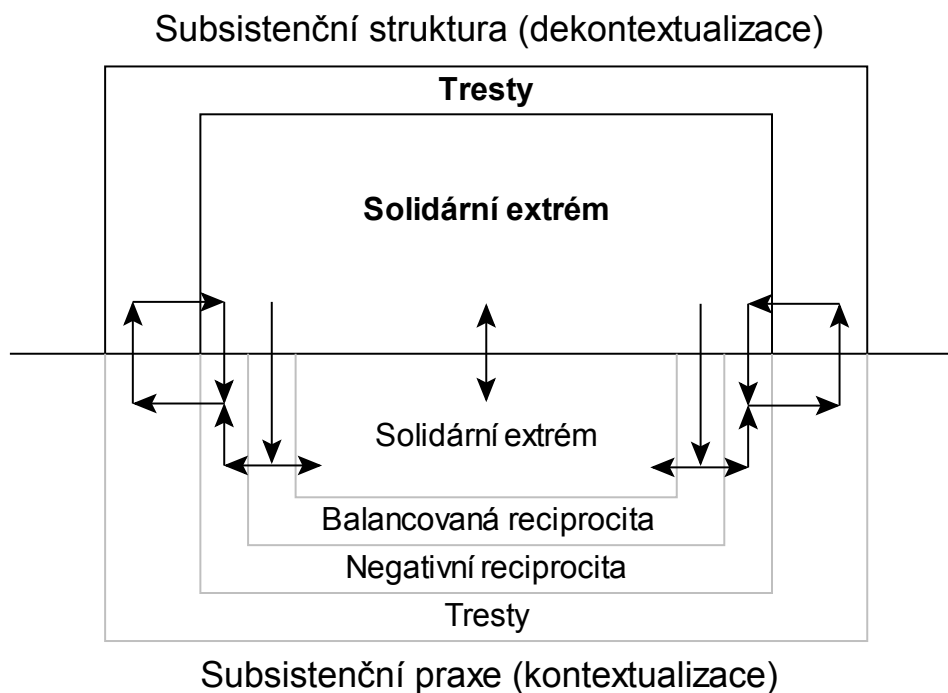
reciprocita spojována (modelově drobné krádeže mezi bezdomovci). Všechny tři typy reciprocity můžeme u bezdomovců sledovat.

Morální ekonomie bezdomovců je v rétorické a deklarativní (či „ideační“) rovině odvozena od solidárního extrému, který tvoří vztažný bod bezdomoveckého socioekonomického milieu. Tento ideál je však namnoze porušován negativní reciprocitou. Subsistenční struktura tedy krom silného důrazu na solidární extrém musí zahrnovat i trestající praxi. Oba tyto aspekty pomáhají zpětně reprodukovat subsistenční strukturu preferovaného – strukturovaného i strukturujícího – jednání.⁹

Logika tohoto modelu je znázorněna v Diagramu 2. Obě roviny jsou provázány ve vzájemně generativním vztahu (tj. struktura ovlivňuje jednání, které ovlivňuje strukturu atd. ad infinitum). Proto je analyticky irelevantní, z jakého bodu vyjdeme. Na úrovni dekontextualizované struktury nacházíme solidární extrém a tresty, které ho ochraňují. Solidární extrém se v rovině jednání člení na všechny výše zmíněné typy reciprocity. Hlavní součástí stále zůstává generalizovaná reciprocita. Nicméně subsistenční praxe z hlediska jednání může zahrnovat i negativní reciprocitu, která ohrožuje solidární extrém na úrovni struktury (a z logiky věci i na úrovni jednání). Proto musí dojít ke kontextualizované trestající praxi, která se postupně usadí v dekontextualizované podobě v oblasti subsistenční struktury. Balancovaná reciprocita má ambivalentní status. Zdali se přiřadí k solidárnímu extrému či projde trestajícím procesem, závisí na kontextu dané situace.

⁹ V zájmu zachování plynulosti a jasnosti této části textu jsem se rozhodl více méně uzavřít vlivy, které v rovině subsistence přesahují horizont sociální praxe bezdomovců.

Diagram 2. Mechanismus souhry subsistenční struktury a praxe

4.2 Analýza

Subsistenční praktiky bezdomovců v lokalitě mého výzkumu jsou velmi rozmanité. Nejčastějšími formami jsou „melouchy“ (tj. jednorázová pracovní výpomoc např. ve stavebnictví a truhlářství, pomoc se stěhováním, úprava zahrady atd.), různé typy práce na černo (zcela zatajené či částečně kryté dohodou o provedení práce), sezonní práce, práce u technických služeb, sběr barevných kovů, vybírání kontejnerů (tzv. „fárání“), „somrování“ (tj. aktivní forma žebrání)¹⁰, hlídání kempů, hazard (především hrací automaty), spolupráce s trhovci (skládání stánků, pomoc se zbožím či vlastní prodej), objížďení akcí s kolotočáři, prodej hub, pobírání sociálních dávek či důchodů, lovení peněz z kašny pomocí magnetu či standardní legální zaměstnání. V řádech jedinců se u bezdomovců objevují i (drobné) krádeže či prodej (povětšinou lehkých) drog. Těmito dvěma specifickým praktikám se budu krom jiného v analýze věnovat z intraskupinové perspektivy (tj. krádežím a prodeji drog uvnitř bezdomovecké skupiny).

¹⁰ „Somrování, původně v české hantýrce toulání se či spaní pod širým nebem. Odkazuje k aktivní činnosti, kdy somrák loudí peníze od svých klientů verbálně, k čemuž zpravidla používá smyšlenou historku, o jejíž pravdivosti nemusí být nutně přesvědčen ani samotný klient“ (Toušek 2009b: 33).

Urbánní prostor lokality mého výzkumu obsahuje z pohledu bezdomovců několik míst, které jsou prochnuty subsistenční praxí, potažmo recipročním jednáním (přesněji vnímaným solidárním ideálem). Vytvářejí jakousi mapu s toponymickými (často specificky bezdomoveckými) označeními. Jejich znalost pro mě znamenala jednak snadnější dorozumění se s bezdomovci, a jednak přispívala k mojí inkorporaci mezi bezdomovce. Těmito místy jsou jak součásti veřejného prostoru (náměstí, parčíky či obecně některá místa s lavičkami), tak i soukromě vlastněná místa (sběrný, konkrétní obchody, denní centrum či opuštěné budovy). V rámci všech těchto míst probíhá sociální interakce mezi bezdomovci nejčastěji.

Nepsaným ideálem jednání subsistenční struktury je solidarita, resp. sdílení informací, jídla, pití, věcí a (s některými výjimkami) peněz. Jednoznačným apelem je nesobeckost: „Jakmile přestane solidarita fungovat, tak to dopadne špatně“ (Richard, 8.11.2010). Sdílení jídla, pití a věcí je, či přesněji, jak dále ukážu, by mělo být takřka automatické. Peníze jsou sdíleny téměř výhradně v menších skupinkách bezdomovců. Stále se ovšem pohybujeme v mantinelech solidarity. Buďto se peníze v menší skupince přímo sdílejí anebo se nepřímo sdílejí formou půjček a darů. Stále nelze hovořit o balancované reciprocitě, ale o poněkud méně přímé formě generalizované reciprocity. Předpokládá se, že pokud jedinec (finančními) zdroji disponuje, měl by se podělit, potažmo je „půjčit“. Solidarita se dokonce nevztahuje pouze na živé. Načne-li se nová láhev, nepsané pravidlo velí, vylít na zem trochu vína „za mrtvé bratry a kamarády“ (Václav, 2.7.2011).

Solidární automatismus jídla a pití může čas od času (z pohledu bezdomovců) víceméně legitimně narušit situační okolnosti. Pokud například jedinec trpí viditelnou vyrážkou na ústech (což není nijak výjimečná situace), je mu upřena možnost podílet se na konzumaci zdrojů, které přicházejí do kontaktu s ústy ostatních (modelově láhev vína). Dotyčný jedinec se pak zpravidla brání právě poukazem k (domněle) univerzálnímu solidárnímu extrému a nespravedlnosti stran ostatních (nejmňe pokud k dané láhvi finančně přispěl).

Mezi bezdomovci jsou rovněž rozšířeny jakési hry, či přesněji specifické sociální praktiky, které stvrzují principy sdílení. Například si lze zahrát hru typu „kolik (na

kostce) hodíš, tolik (loků vína) piješ“, přičemž alkohol je zakoupen pomocí sdílených peněz, které mohou překračovat hranice menších skupinek. Dalším příkladem je místo „na terči“, které se vztahuje ke konkrétní části lavičky v jednom z nejčastěji navštěvovaných parčíků. Pokud se na toto místo jedinec usadí, může být kýmkoli upozorněn, že by měl všem ostatním přisedícím ze svého tabáku ubalit po jedné cigaretě. Není však výjimkou, že na tuto možnost zapomíná jak jedinec, který si na místo sedne, tak i bezdomovci, kteří sedí na přilehlých lavičkách. Navíc je samozřejmě problematické, pokud „na terči“ sedící jedinec tabák nemá. V tom případě se signifikance místa do jisté míry ruší.

Přestože se téměř vše obvykle rozděluje či sdílí, momentální disponování (tj. před sdílením) větší porce zdrojů je některými jedinci dáváno ostentativně na odiv. Jednomu ze svých klíčových informátorů jsem několik dní před jeho nástupem do vězení „půjčil“ 300 korun. Po poděkování je položil v parčíku na zem před ostatní a prohlásil: „Klidně je tu necham a nikdo se jich ani nedotkne“ (Radim, 1.7.2011). Pochopitelně tímto aktem chtěl demonstrovat a utvrdit svoji vyšší pozici v sociální hierarchii. Přestože se tedy zdroje nakonec rozdělí, momentálně vlastněná finanční hotovost je mezi bezdomovci jedním z prostředků k vertikální sociální mobilitě či upevňování již nabyté pozice.

Bylo by však bláhové se domnívat, že se vždy rozdělí vše. Jedinci, kteří mají možnost disponovat větším kapitálem, mnohdy jeho (byť i spíše menší) část investují do statusových propriet. Když jsem po delší době spatřil jednoho ze svých respondentů, všechny tyto propriety mi postupem času s radostí předvedl. Nejprve si sundal mikinu, abych viděl „zlatý řetízek“, poté vytáhl dva mobilní telefony a nakonec prohlásil „my jsme moderní bezdomovci“ (Jarda, 15.6.2011). Nutno však přiznat, že tento jedinec – ačkoli se označil za bezdomovce – již spadá do mé definice jen velmi okrajově (má relativně pravidelné zaměstnání a relativně konvenční bydlení). Přesto se s ostatními bezdomovci stýká, byť frekvence sociálních kontaktů výrazně ustala. Není už tedy natolik silně vázán pravidlem sdílení.

Mnohem častější praxí jedinců z vyšších pater sociální hierarchie je zdůrazňování vlastní role v „pozvednutí“ ostatních bezdomovců. Takový jedinec

se považuje za jakéhosi „spasitele“. Některé bezdomovce obdaroval penězi, zaplatil jim ubytovnu, ošatil je či jim pomohl jiným způsobem. Tato strategie je výrazem připomínání sociální, morální a ekonomické „nadřazenosti“ spasitele a zároveň utvrzení sociální inferiority ostatních.

4.2.1 Od generalizované, přes balancovanou k negativní reciprocitě

Zajímavé je, že takřka všichni bezdomovci jsou na úrovni jednotlivců přesvědčeni o tom, že striktně odpovídají dikci solidárního extrému. Existuje představa, že obecným zákonem je sdílení – pouze „někteří“ (většinou bez bližší identifikace) využívají solidarity ostatních, popř. přímo kradou. Časem je tedy výzkumník v rovině subsistenční praxe konfrontován s přechodem od generalizované k balancované a negativní reciprocitě.

Příkladem balancované reciprocity (s tržními prvky) budiž distribuce drog mezi bezdomovci, kterou sice primárně zajišťuje jedna konkrétní osoba, ale každý má k tomu své vlastní zdroje, od nichž lze drogy získat. Tento jedinec získává, resp. krade marihuanu z větších pěstíren. Část marihuany prodá či rozdá a část vymění za antidepresiva od jiného bezdomovce, který na ně má předpis. Antidepresiva rovněž prodá či rozdá. Zdali jsou drogy rozdány či rozprodány závisí na několika faktorech: síla sociální vazby mezi oběma stranami, momentální finanční situaci prodejce (má-li dostatek zdrojů, zpravidla rozdává či alespoň nechává „na futro“) a v neposlední řadě i na aktuální náladě prodejce. Marihuana není nikdy prodána nikomu, kdo nepatří mezi buď bezdomovce anebo známé bezdomovců. Cena za jeden gram se pohybuje okolo 70 korun, což je v porovnání s, řekněme, „tržní“ cenou marihuany relativně nízká částka (cca 200-250 Kč/g). Pochopitelně je to reakce na velikost bezdomoveckých zdrojů. Standardní cenu by si téměř nikdo nemohl dovolit.

Prvním vážnějším a jednoznačnějším náznakem negativní reciprocity, kterého jsem si mezi bezdomovci povšiml, bylo občasné obviňování konkrétních osob ze zamlčování zdrojů.

Standa: Ale člověče, on se užíví, ty vole. Chápeš to?

David: Myslíš? On chodí ke každému, jo, chlastá od nás, a když něco vysomruje, tak si to sková do kapsy, aby měl hned na ráno.

Radim: S nim to jde z kopce. Dneska už jsem to viděl s tím vínem, jak ho nes...

Standa: On dělal takový nějaký skovávačky. Dostal přes dršku kolikrát, vole.

David: No, ode mě už ani nemluvě. Ale dostal 15 litrů vína za Albertem! Dostal! Šel kupovat víno, ona řekla, že jsou pomačkaný, že si to má vzít. On tam šel a pak utek. Schoval se a tam to chlastal sám celej den. Byl dva dny na sračky a ani se neukázal.

Radim: No, nevím, ale ode mě třeba tři dny zpátky, jsme chlastali u něho v pokoji, jo, a zase (25.6.2011).

Toto zamlčování má i relativně mírnější formu, pokud se jedná o zdroje, které jsou primárně určeny pouze pro danou (kooperující či jinak definovanou) skupinku, anebo je jich velmi poskrovnu, a tudíž je nemá smysl rozdělovat (na druhou stranu i jedna krabice vína je rozdělitelná mezi několik jedinců). Navíc samozřejmě platí: co oko nevidí, to srdce nebolí.

Miloš: Hele, Denisi, babička tě náhodou nevybavila svačinou nějakou, vid'?

Denis: Nevím.

Miloš: Já se zeptám pozdějc.

Denis: Konečně tady někdo zmoudřel.

Nicméně i když jsou dané zdroje určeny primárně pro konkrétní skupinku, jejich zamlčování je nelegitimní v případě, že daný bezdomovec dlouhodobě sdílí zdroje s celkem, sám nic nepřináší, a v okamžiku, kdy nějakým zdrojem disponuje, odchází za svojí malou skupinkou nejbližších bezdomovců. Reakce na pocitovanou křivdu neoplácení solidarity má pak podobu vynucování si zdrojů.

Václav: Denisi, byls u babičky? Pojd' sem!

Slávek: To kecáš, že si byl na obědě a dostal si jen pade od babičky?

Denis: No.

Slávek: To říkej mně, vole!

Václav: Nelži, nebo dostaneš ránu!

Denis: 50 a dost!

Slávek: Kecáš.

Denis: No, fakt!

Václav: Prej si skončil Denisy. Mazej pro nový [víno].

Denis: Já nemam.

Václav: Tak si vyber. Já myslím, že tu dvacku obětuješ.

Denis: Já žádnou nemam. Fakt ne.

Slávek: To kecáš, vole.

Denis: Můžu vám dát ubalit tak maximálně.

Slávek: Tak to je dobrý, no. Ty si dostal od babičky pade?

Denis: Babička mi koupila tabák a dala mi 50.

Václav: Jerry [pes], myslíš si, že lže? Mam mu dát pěstí?

Denis: Ježíš, já jdu radši pryč. Ubalte si cígo, já jdu pryč. ... Hele, já jdu s klukama. Oni jdou pro víno. Já se k nim chci taky přifařit, abych se moch opít. (19.7.2011)

Lidé na ulici mají totiž velmi jasnou – netvrdím, že i „pravdivou“ – představu o tom, kdo, kolik a kdy sdílel. „Pravdivost“ je v tomto ohledu irelevantní. Je-li dostatečný počet bezdomovců přesvědčen o tom, že se daný jedinec odchyluje od solidárního extrému, jejich jednání nakonec tohoto bezdomovce-sobce vytvoří. Toto sebesplňující se proroctví funguje především skrze praktiky trestání (viz dále). Identickým principem lze vysvětlit i krádeže mezi bezdomovci, které se odehrávají v místě, kde většina bezdomovců nejčastěji přespává.

Squat je místem, kde se lze setkat jak s generalizovanou, tak i negativní reciprocitou. Bezdomovci ve vztahu ke svému squatu jako místu soužití uplatňují jak solidární extrém, tak i velmi přísné tresty za jakoukoli formu krádeže. Sdíleny jsou prakticky všechny zdroje, které jsou nutné k přežití (hrnce na vaření, vyjetý olej na rozdělání ohně, oblečení, jídlo, voda atd.). Nicméně sociální praktiky, které se v prostředí squatu vyvinuly, jsou často jen těžko klasifikovatelné. Poměrně mnoho bezdomovců tvrdí, že se na squatu krade. Odtrhneme-li výroky o (některých typech) krádežích z kontextu, jeví se poměrně smysluplnými – bezdomovci mezi sebou skutečně kradou. Domnívám se ovšem, že věc je složitější.

Jak jsem podotkl, na squatu se uplatňuje silný apel (dokonce silnější než kdekoli jinde) ke společnému sdílení zdrojů. Tvrdím, že některé krádeže lze legitimně pojímat jako výraz solidárního extrému, spíše než jako negativní reciprocitu. Tvrzení doložím na příkladu oblečení. Mnoho mých klíčových informátorů si postěžovalo, že se jim ztrácí oblečení – někdo jim ho krade. Zároveň však přiznali, že si občas některé oblečení půjčí, aniž by o tom druhá

strana věděla, což je vcelku tolerovatelná záležitost – konec konců všechno se sdílí. Kontext sociálních praktik sdílení tak smazává hranici mezi „půjčit si“ a „ukrást“. Pokud se stane, že je identita „zloděje“ prozrazena, reakce na tuto skutečnost je odvislá jednak od toho, na jak vysoké pozici v sociální hierarchii jedinec je – výše postavený často „zlodějem“ být přestává –, a jednak na síle vazby mezi „poškozeným“ a „zlodějem“. Je-li vazba silná, daný jedinec přestává být „zlodějem“ zpravidla automaticky.

Nicméně existuje samozřejmě mnoho dalších typů krádeží, kdy tato logika selhává. V těchto případech je, domnívám se, interpretačně legitimní hovořit o negativní reciprocitě. Jednomu z mých klíčových informátorů byl zcizen kovový šrot přímo z pokoje, aniž by se s ním (neznámý) dotýčný rozdělil o finanční zdroje, které získal ve sběrně. Striktně vzato poškozený svou část pravděpodobně získal nepřímo skrze sdílejší mechanismy. Nicméně byla mu upřena možnost projevit solidaritu (např. koupí vína), což zvyšuje riziko, že bude vnímán jako sobec, který se zpravidla o zdroje nedělí. Nálepka sobce pak vede k výše uvedeným nepříjemnostem.

Občas se lze setkat s přímým okradením, resp. využitím opilosti druhého.

Tak jsem vole si nalil do flašky tady vodu a že jdu na ubytovnu, ne. Jsem ho potkal po cestě a měl v petflašce celý víno litrový. Říkám, já s tebou udělám výměnu. On byl vožralej, tak jsem mu dal tu vodu a vzal jsem si tu petku a šel jsem chlastat dál. (Tomáš, 22.6.2011)

Charakter negativní reciprocity – získat něco beztravně za nic – je v tomto případě těžko zpochybnitelný. Podobně jsou na tom praktiky jedné respondentky, která poměrně okatě krade mobilní telefony ostatním spolubydlícím. Využívá přitom svého genderu, jelikož na ní nelze uplatnit aplikaci stejných negativních sankcí jako v případě mužů. Ovšem i tak je možné tuto bezdomovkyni potrestat. Povahu trestů za porušení recipročních pravidel se pokusím nastínit v následující části.

4.2.2 Klasifikace trestů za porušení recipročních pravidel

Tresty za porušení výše zmíněného ideálu můžeme analyticky rozdělit do sedmi ideálně-typických kategorií: (a) verbální upozornění, (b) vyhrožování, (c) fyzické napadení, (d) ostrakizace, (e) vypuzení z místa, (f) genderově zatížené tresty a (g) alternativní tresty. Pochopitelně mohou nastávat v různém pořadí v závislosti na kontextu. Je třeba brát v potaz: kdo pravidla porušil, kdo je poškozený, kdo trestá, kolikrát se „pachatel“ již provinil (a tudíž jak je vnímán – sobec či člověk vždy sdílející), jaká je vnímaná závažnost přestoupení pravidla či jakého je dotyčný/dotyčná genderu. Možné jsou i různé kombinace, stejně jako časově podmíněné prominutí trestu.

Nejmírnější formou je verbální upozornění, které lze dále členit podle intenzity. Relativně lehkým napomenutím je použití slova „mikrofón“. Pokud jedinec popíjí alkohol s bezdomovci a zdržuje plynulost předávání láhve, je na toto nevhodné chování upozorněn: „Piješ? Nebo je to mikrofón?“ (Slávek, 10.8.2011). Občas je sankce řekněme edukativního charakteru.

Denis: A to jsem tak špatnej?

Slávek: Říkám ti úplně takovej dobrej nápad. Buď lepší.

Václav: Ale máš na to bejt lepší, vole. Ne, jako my, vole. Úplně spodina. Idiote!

Slávek: Buď lepší. (19.7.2011)

Méně příjemným upozorněním je konkrétní dotaz na dřívější finanční situaci, přičemž se předpokládá, že dotyčný její stav zatajil. Nedokáže-li adekvátně vyvrátit podezření (což je mnohdy zcela nemožné), přicházejí na řadu další tresty.

Vyhrožování může relativizovat solidární extrém anebo je přímo namířeno proti jedinci, který tento ideál porušuje. V následujícím výňatku se snoubí obě možnosti a zároveň se schyluje k dalším typům trestání.

Denis: To bylo moje pití! A já jsem ho koupil! Já ti to vrátím! Až ty budeš chcípat v abstáku, tak nedostaneš vůbec nic, frajerko!

Bára: Vypadni!

Denis: Ty si u mě skončila teda. Tohle jsem od tebe nečekal teda...

Václav: Hele, Báře chybělo 5 korun do posranýho vína, tak jsem jí z těch peněz...

Denis: Ale, ty vole, furt platím nějakej chlast.

Bára: Jdi! Jdi už!

Martin: Radime, Radime, do prdele! [Vstává a chce Denise „fyzicky ukáznit“]

Václav: Jak radši utek, hele. [Po chvíli se Denis vrací]

Denis: Všem platim chlast a všichni se mnou pak vyjebou.

Václav: Vypadni, než dostaneš na tlamu!

Denis: Ale já se chci napít, ty vole! Ani mi nenecháte napít! Já jsem to všechno zaplatil, ty vole!

Martin: Hele, Denisy, poslouchej, na to mrdej, on [Radim] tě zbije, dylino, more.

Denis: Takže mi nemůžete dát napít? Tady máte 6 litrů vína a nedostanu napít, jo?

Václav: Ty dostaneš pěstí normálně na hned!

Denis: Takže ty mi nedáš napít, Báro? Kdo ti dal tři čtvrtě litru vína, když si měla absták?

Bára: Ty si mně nedal nic!

Denis: Co lžeš!? Tady přede všema budeš lhát!?

Bára: Nemluv takhle!

Radim: Venco, vem si ho! Vem si ho!

Václav: Budeš se bavit vo posranym pití? Je to stejně z kradenejch peněz, do kundy. Tak vo co de? (2.7.2011)

Denis pravděpodobně koupil víno spolu s Bárou, která se s ním odmítla rozdělit kvůli jeho neustupující výrazce na ústech. Bára porušila solidární extrém situačně tolerovaným způsobem. S tím není pochopitelně spokojen Denis a vyhrožuje vyřazením její osoby ze sdílejících mechanismů. To se nelíbí Radimovi, který je největším přispěvatelem do bezdomovecké skupiny (co se týče zdrojů), a tudíž i výše postaveným jedincem v sociální hierarchii. Situace se přestává líbit i Václavovi (jakýsi Radimův pobočník) a připomíná historii sdílených peněz.

Jak vidno, od verbálního upozornění a vyhrožování není daleko k fyzickému napadení či vypuzení z místa. Fyzické napadení lze rovněž rozčlenit do škály dle intenzity. Nejmnějším stupněm je několik úderů (pěstí či nějakým předmětem) do obličeje.

Co myslíš, že jsem udělal Pyskatýmu, vole? Vzal jsem flašku a rozbil jsem mu jí vo dršku. Takovýdle lidi nemam rád. Má se všechno dát do placu. Tak to má bejt (David, 25.6.2011).

Mezi bezdomovci takováto příhoda skoro nestojí za řeč. Nicméně horší porušení solidárního extrému má již mnohem dalekosáhlejší následky.

Miloš: Ty vole, tady byla akce, ty vole. Kamarád měl občanku, ne. Tak jsme ho poslali do sběrný a frajer to vzal druhou stranou. To neměl dělat, no. Zrovna to udělal takovej blbejm lidem, který ho pak táhli, vole, od stánku za ruce až k vodě, po zemi [cca 100 metrů]. No, tady ho dokopali před městským [dalších cca 300 metrů]. No, dokopali... To, co stihli, protože během vteřiny tam vyskákali ze služebny [městští policisté].

Bohouš: Hodně, hodně ho zbili.

Denis: Ty vole, tam je takovejhle koláč krve, ty blázne. Fuj úplně humus. (9.7.2011)

Tento jedinec skončil v nemocnici na anesteziologicko-resuscitačním oddělení. Zároveň je ostrakizován a vypuzen z míst, kde bezdomovci (přes den a/nebo v noci) přebývají. Podobně brutálně byla řešena prokázaná krádež na squatu, čili v místě, který z pohledu bezdomovců se solidárním extrémem stojí a padá. Jeden z mých klíčových informátorů popsal tuto trestající praxi následujícím způsobem.

To jsme měli zase takovej případ na squatu. Jeden pán se nechal ode mě pozvat na pokoj a já jsem na něj zapomněl. A když jsem se vrátil, tak jsem neměl telefon, ani peníze. Tak jsem ho nejdřív zapálil a pak zmlátil tyčí. A on zatloukal, zatloukal. To furt nepochopim. ... A ráno jsem šel okolo. A on spal. Já říkam, ty spát nebudeš, ty buzerante! Kop sem do něj. A večer ten telefon ať je tady. ... Ale jako jsem rád, že jsem se nesplet, protože pak by mě to mrzelo třeba, když by to udělal někdo jinej. Ale intuice byla prostě na svym místě. Prostě moc jsem o tom přemejšlel, kdo by to moch udělat, víš co. A bylo to tak. (Radim, 22.7.2011)

Trestající je v tomto případě tzv. „kápo“ a trestaný se přistěhoval nedávno. Spolu s tímto trestem dostal i „výpověď ze squatu“ (Radim, 27.7.2011), neboli v dikci mých kategoriích řečeno byl vypuzen z místa.

Trest v podobě vypuzení z místa může mít i méně závažný dopad. Pokud jedinec překročí nikterak výrazným způsobem hranice přípustného jednání, může být dočasně (řádově hodiny, maximálně dny) vyhnán z místa, kde bezdomovci popíjejí (již zmíněné parčíky, náměstí atd.). Trest vypuzením za zamlčení zdrojů vypadá například takto.

Martin: Přemo, mam se tě na něco zeptat, sorry. Kolik máš v peněžence? Řekni mi to na férovku!

Přemek: 40 korun.

Martin: Tak jí otevři. [Přemek odmítavě kroutí hlavou]

Radim: Tak vypadni, běž, běž, vem si ten baťoh, jdi!

Jonáš: Mazej, koukej sypat! (2.7.2011)

Za závažnější přečiny (z pohledu bezdomovců) či kumulací menších může být bezdomovec vypovězen ze sdíleného obydlí. Stejně tak probíhá ostrakizace. Buď je důsledkem nashromážděných (byť i domnělých) „přestupků“ anebo reakcí na jeden fatální (viz druhá citace u fyzického napadení). Příkladem prvního je promluva jednoho z mých klíčových informátorů.

To je originál nejvyšší mistr přisavka. Miloš nikdy v životě prostě nedal ani korunu. Nedal. Ale vždycky se přísál k tomu, kdo měl. Vždycky! Kdyby byl aspoň na posranym papíru, x hodin denně prostě, abysme měli na žrádlo. Ale on? On je jak mucholapka. Hele, on nikdy [nebyl na společném sběru papíru]. On jednou za měsíc přijde k rodičům. Dostane od nich 100 korun, z toho si uleje 50, koupí dvě vína. Jedno víno vypije s náma. Druhý víno si schová pod polštář, aby měl na večer. (Slávek, 19.7.2011)

Všechny dosud zmíněné kategorie trestů jsou více méně běžnou součástí bezdomovecké adaptace na urbánní prostředí, resp. součástí subsistenčních praktik. Nicméně je nutno dodat, že jsou modifikovány v návaznosti na gender trestané/ho.

Potrestat ženu-bezdomovkyni není z pohledu trestajícího (především muže) jednoduchý úkol. Pro muže je nepřípustné ženu uhodit (byť je nutno přiznat, že muž z jednoho bezdomoveckého páru svou ženu občasně bil). Toho jsou si ženy vědomy. Proto má vyhrožování a verbální upozornění prakticky nulový význam. Vypuzení ze squatu si zase muži spíše nepřejí. Je třeba využít jiných

trestajících prostředků. Jeden z takových trestů za ukradení mobilního telefonu a (z pohledu bezdomovců) nemalé finanční částky vypadal následovně.

Milena: Tak mě trestej!

Radim: Já si koupím ty subáče, i když je brát nebudu, ale budu je mít u sebe.

Milena: Mě budeš trestat, jo?

Radim: Ano.

Milena: Ale to je jedno, já jsem přijela za tebou, ne ty vole za... Já tady i zůstávám!

Radim: Radši mě fakt neobelhávej. Buď upřímná. Ty víš, že tě mam rád.

Milena: Dyt' já jedu za tebou.

Radim: Ne, ty sis chtěla koupit subáč. Neříkej mi blbost nebo tě vezmu z tý lavičky. Ještě jednou to zkus takovouhle věc. (27.7.2011)

Respondentka je závislá na heroinu. Vědomí, že její partner (lze-li to tak nazvat) má u sebe Subutex (slang. subáč či esko; lék užívaný k substituční a detoxifikační léčbě závislosti na opiátech) a nehodlá jí ho věnovat, je pro ni daleko horším trestem, nežli by byl jakýkoli trest fyzický.

Krom zmíněných trestů jsem zaznamenal ještě několik nezařaditelných. Jsou povahy, řekněme, alternativní. Můj klíčový informátor se například chtěl vypořádat s krádežemi ve svém pokoji na squatu následujícím způsobem.

Dycky se někde vyseru a lehce to přikreju jen tak něčím. Udělám pastičky, no. Si zloděj, tak měj ruce od hoven! To pěkně schovam, ještě to přikreju těma luxusníma hadrama, ne (Slávek, 27.7.2011).

Tento trest z říše představivosti nebyl z pochopitelných důvodů nikdy realizován. Vyjadřuje spíše lehkou rezignaci nad tím, jak adekvátně řešit důsledky negativní reciprocity (krádeží) či generalizované reciprocity (výše zmíněných „krádeží-půjček“).

4.3 Shrnutí

Primárním cílem této kapitoly byla analýza subsistenčních strategií bezdomovců na základě dialektického modelu subsistenční struktury a jednání. Optikou tohoto analytického konstruktů jsem se pokusil relativizovat premisy univerzální a individualizované racionality jednání, které se ve vztahu k adaptaci (či

adjustaci) bezdomovců na urbánní prostředí spíše předpokládají, nežli analyzují. Obecně řečeno, mimo kontext (nejen) bezdomovecké subsistenční struktury a jednání žádná univerzální racionalita neexistuje (srov. Wilk 1996: 131).

Solidární extrém je převládající, nikoli však jedinou součástí bezdomoveckých subsistenčních praktik. Balancovaná reciprocita se částečně projevuje při distribuci drog mezi bezdomovci (byť s tržními prvky). Při posuzování negativní reciprocit je třeba vzít v potaz kontext, který namnoze pod slupkou krádeží mezi bezdomovci odhalí neuvědomovanou expresi solidárního extrému.

Bezdomovecká subsistenční strategie sdílení zahrnuje mnoho dílčích praktik, které v extrémním případě sahají až ke světu mrtvých. Specifickou pozici mají jedinci z vyšších pater bezdomovecké sociální hierarchie. Jejich autorita se zpravidla odvíjí od násilných praktik a nadprůměrného výkonu při získávání zdrojů. Svou pozici rovněž posilují identitou spasitele, kterou lze pojímat jako extrém solidárního extrému.

Pod vlivem některých okolností mohou být „běžnými“ bezdomovci sdílejší mechanismy legitimně porušovány (např. pokud by ohrožovaly zdraví bezdomovců). Méně legitimní praxí je zamlčování zdrojů (tj. nechuť ke sdílení), na kterou obvykle navazuje vynucování si zdrojů stran poškozených. Toto vynucování je v zásadě předstupeň trestající praxe, která se skládá z verbálního upozornění, vyhrožování, fyzického napadení, ostrakizace, vypuzení z místa, genderově zatížených trestů a alternativních trestů. Všechny tyto trestající praxe zpětně utvrzují jak solidární extrém, tak legitimitu samotných trestů na úrovni dekontextualizované subsistenční struktury.

Trestání v rámci veřejného prostoru často budí pozornost okolí, které ho interpretuje jako výstřelek opilých a deviantních bezdomovců. To je však vysvětlení zbavené kontextu. Trestající praxe je zakotvena v bezdomovecké formě subsistenční struktury. Bez trestání by velmi pravděpodobně zanikla. Z pohledu bezdomovců je tudíž životně důležité ji všemi (na úrovni struktury legitimními) prostředky udržovat. Trestající praxe má navíc své opodstatnění při inkorporaci nových bezdomovců, jejichž vzorce jednání nemusí být nutně

kompatibilní se subsistenční strukturou. V tomto smyslu se tedy stávají disciplinačními technikami, které vytvářejí „správně“ jednající bezdomovce. Preferované jednání se tak reprodukuje i přes časté změny v kompozici bezdomovecké skupiny.

5 „ZÁPACH, VÝKALY, NEPOŘÁDEK“: MEDIÁLNÍ OBRAZ BEZDOMOVECTVÍ

Cílem této kapitoly je analýza mediálních sdělení z regionálního deníku¹¹ vztahující se k fenoménu bezdomovectví, resp. k bezdomovcům, u nichž provozují své terénní aktivity. Bezdomovectví je v médiích často odbyto poukazem na individuální patologii daných jedinců. Tento předpoklad je však ve světle empirických analýz neudržitelný (Bourgois & Schonberg 2007, 2009; Bourgois 1989, 2002; Flåto & Johannessen 2010; Glasser & Bridgman 1999; Hejnal 2011; Lyon-Callo 2000; Snow & Anderson 1987; Snow & Mulcahy 2001; Snow et al. 1994; Vašát 2012). Bezdomovectví je v intencích této kapitoly považováno za sociální fenomén, který odráží konkrétní (nejen) sociální politiku státu.

V tomto smyslu navazuji na teorii penálního státu (resp. neoliberálního punitivního doxa) L. Wacquanta (2000, 2001, 2009a, 2009b), který vidí v hyperinflaci trestající praxe novou formu sociální politiky. Globalizovaná ekonomika totiž produkuje stále větší množství tzv. lidského odpadu (*human detritus*), a zároveň tento problém odmítá řešit prostředky sociálního státu. Východiskem se přinejmenším v případě USA a některých evropských států stal příklon k represivním politicky garantovaným praktikám. Média v tomto provázaném komplexu hrají legitimizační úlohu: vytváří obraz bezdomovců s negativními (často kriminálními) atributy. To zpětně pomáhá (re)produkovat penální stát. Touto analýzou chci osvětlit mediální produkci „bezdomovců-deviantů“ v regionálním měřítku jakožto jednoho z iniciačních momentů inaugurace penálního státu.

Veškerá data pro tuto analýzu byla stažena z Anopressu. Soubor obsahuje pouze články z let 2006-2011, které byly publikovány v regionálním deníku a

¹¹ Z výše zmíněných etických důvodů nebudu specifikovat název regionálního deníku.

obsahují slovo „bezdomovec“ ve všech gramatických modifikacích (N=100; n₂₀₀₆=11; n₂₀₀₇=3; n₂₀₀₈=25; n₂₀₀₉=22; n₂₀₁₀=17; n₂₀₁₁=22). Bezdomovectví, resp. bezdomovci byli primárním tématem 47 článků, částečně se bezdomovcům věnovalo 23 článků a ve 30 mediálních sděleních se bezdomovci vyskytovali pouze náznakem (tj. nejčastěji v jedné větě). Ve 40 případech byl článek situován na první stránce. Celkem 92% článků z datového souboru se dostalo na první, druhou či třetí stránku.

Metodologie této analýzy je inspirována tzv. mýtografem R. R. Smithe (1979). Z datového souboru bylo náhodně vybráno 10 článků, z jejichž analýzy a předešlé obeznámenosti s mediálními sděleními z daného regionálního deníku vzešly kategorie *subjektů* (či aktérů), *akcí* (aktérů), *objektů* (ovlivněných akcí subjektů/aktérů) a *kontextů* (akcí aktérů ovlivňujících objekt). Tyto kategorie byly dále složeny do obecnějších (zjednodušených) jednotek, které jasněji odhalují centrální tendenci mediálního obrazu bezdomovectví (viz Tabulka X v Příloze).¹² Základní schéma tedy vypadá následovně.

Subjekt (aktér) – akce (sociální praxe) – objekt (ovlivněný aktér) – kontext

Jednotkou analýzy není novinový článek, ale sekvence S-A-O-K (popř. další dílčí sub-sequvence). Jednomu článku může být přiřazeno více sekvencí. Souhrnný vzorec pro úplné sekvence čítá 97 originálních kombinací (N=244). Průměrně vychází 2,4 sekvence na jeden článek. Celkový vzorec pro zjednodušené sekvence obsahuje 49 originálních kombinací (N=245)¹³. Tato sekvence byla v obou případech (v zjednodušené i nezjednodušené kategorizaci) dále rozčleněna do pěti sub-vzorců (a) S-A-O; (b) S-A; (c) S-O; (d) S-K a (e) O-K. Počet originálních sekvencí v jednotlivých sub-vzorcích je o poznání nižší (viz Tabulka 1).

¹² V této kapitole budu nadále používat zjednodušený/nezjednodušený pro úroveň kategorizace a zkrácený/nezkrácený pro míru okleštění vzorce. Například posun ze vzorce Subjekt-Akce-Objekt-Kontext na Subjekt-Objekt není zjednodušením, ale zkrácením. V tomto smyslu tedy sousloví „zkrácený nezjednodušený vzorec“ nelze považovat za oxymóron. Slova „vzorec“ a „sequvence“ používám jako synonyma.

¹³ Rozdíl mezi počtem sekvencí úplné a zjednodušené kategorizace je dán širší analytických jednotek. Některé jednotky textu, které se nevešly do úplné kategorizace, byly včleněny pod kategorie zjednodušené kategorizace. Zobecněná kategorizace je tedy v jistém smyslu inkluzivnější.

Tabulka 1. Frekvence vzorců pro nezjednodušenou i zjednodušenou kategorizaci

Vzorec	Orig. komb.		Četnost		Vzorec/článek	
	Nezjedn.	Zjedn.	Nezjedn.	Zjedn.	Nezjedn.	Zjedn.
S-A-O-K	97	49	244	245	2,44	2,45
S-A-O	67	29	263	273	2,63	2,73
S-A	33	12	276	277	2,76	2,77
S-O	33	15	272	273	2,72	2,73
S-K	36	15	261	265	2,61	2,65
O-K	49	18	259	259	2,59	2,59

Kategorie jednotlivých typologií i vzorce, resp. sub-vzorce budou dále analyzovány z hlediska frekvence výskytu v časově vymezených podskupinách (tj. v daných letech).

5.1 Od sociálního k penálnímu státu

Hlavním motivem této kapitoly je potenciální přechod „západních společností“ od modelu (více či méně) sociálního státu ke státu penálnímu. Tento trend odstartovaly Spojené státy americké. Evropa, zdá se, svého zámořského kolegu dohání. Pochopitelně zde nedochází k tak masivní inkarceraci jako v případě USA. Nicméně některé kroky evropských politiků – napříč politickým spektrem a nehledě na státní příslušnost – se nápadně podobají taktice, které je využíváno při legitimizaci a implementaci represivních opatřeních namířených proti chudým segmentům evropské populace (např. proti neoblíbeným menšinám, imigrantům, bezdomovcům atd.). Bezdomovci jako zástupci chudých *par excellence* jsou tedy vhodným ilustrativním příkladem.

Penální stát je v zásadě nová forma politiky, která řeší problém (nové) chudoby „západních společností“. L. Wacquant (2001, 2009a, 2009b) tuto formu nazývá neoliberálním trestajícím doxa (*neoliberal punitive doxa*). Neoliberální politika, která přitakává globálnímu kapitálu, plodí stále více lidí vyřazených z pracovního trhu a společnosti jako takové (Keller 2011). Stojí tudíž před problémem, co si s těmito jedinci počít. Oproti sociálnímu státu, který se (více či méně úspěšně) snažil chudé inkorporovat do společnosti, je penální stát postaven na logice exkluze. Kriminolog J. Young (1999, 2007) pro tento stav používá trefné značení *bulimická společnost*, která namísto inkluze „těch

druhých“ tyto jedince vypuzuje ze svého středu. Expresí tohoto schématu jsou socioprostorově vyloučené oblasti. Extrémní formou jsou pak věznice.

Enigmatickým příkladem penálního státu jsou bezpochyby Spojené státy americké, jejichž verze liberální „neviditelné ruky“ se transformovala v neoliberalní „železnou pěst“ (Wacquant 2001: 404, 2009a: 130). V roce 1975 bylo v amerických věznicích 379 393 jedinců. O 10 let později se tato populace téměř zdvojnásobila. Milion byl překročen v devadesátých letech. V roce 2008 bylo v USA uvězněno již 2 424 279 (Cooper et al. 2009: 8; Wacquant 2009a: 136). Nepřekvapí, že většinu této populace tvoří lidé z nejspodnějších pater společnosti. Tato hyperinflace vězeňské populace je neklamným znamením přechodu k penálnímu státu jakožto alternativě vůči mizející sociální politice. Mechanismy penálního státu de facto jsou – ironicky řečeno – novou sociální politikou, na níž se podílí politický a mediální diskurs a trestně-právní instituce (Wacquant 2009a: 155).

Prosazení této politiky bylo umožněno skrze několik dílčích kroků. Jedním z nejdůležitějších byla implementace politiky „nulové tolerance“, resp. „teorie rozbitých oken“ (kritika viz Young 1999:123–147; Wacquant 2009:2–17; Low and Smith 2006:2; Jewkes 2004:180; Daly 1998:120) a teorie kultury závislosti. Politika nulové tolerance stojí na (poměrně bizarním) předpokladu, že chceme-li snížit obecnou míru kriminality, je zapotřebí přísně a důsledně trestat i ty nejbanálnější přestupky (např. močení na veřejnosti, popíjení alkoholu ve veřejném prostoru atd.). Teorie kultury závislosti, jejímž duchovním otcem je Ch. Murray (1998), staví na předpokladu, že jakákoli forma sociální podpory ze strany státu pěstuje v lidech neochotu pracovat. Poněkud paradoxně tedy navrhuje řešit chudobu tím, že chudým lidem sebere i to málo, co jim zbývá. „Neviditelná ruka trhu“ pak vše vyřeší, neboť všichni mají stejnou možnost uplatnit se na trhu práce. Pokud nikoli, v záloze je ještě neoliberalní „železná pěst“, která pracuje v dokonalé souhře se zmíněnou politikou nulové tolerance.

Potíž tkví v tom, že převládající definice toho, co je považováno za kriminální akt, se vztahuje takřka výhradně na činy, které jsou spjaty se socioekonomickým postavením jedinců z chudých segmentů populace. V tomto ohledu se bezdomovecké subsistenční strategie (např. sběr kovového šrotu)

mohou klasifikovat jako krádež, kdežto podivné machinace uvnitř finančního sektoru jako pouhé „nestandardní jednání“ či zkratka „smůla“ (srov. Sutherland 1940). Mediální průmysl tento dvojí metr neustále (re)produkuje. Považovat všechny členy sociální kategorie „bankéři“ za devianty a zločince, není sociálně sdílenou a přípustnou představou, kdežto deviantní a kriminální substance bezdomovce prakticky není zpochybňována.

Tím se legitimizuje zdánlivě jediné možné řešení sociálně konstruované „bezdomecké deviace“: kriminalizace ukončená uvězněním. Dekontextualizací fenoménu bezdomovectví se pak tito jedinci (a někteří další „nepřátelé normálního lidu“) jeví jako démoni jinak bezvadně fungující společnosti. Ilustrativní je v tomto ohledu výrok jednoho ze strůjců nulové tolerance W. Brattona: „Nehledě na všechny ty sociologické teorie je nejjistějším zdrojem kriminality sám zločinec“ (Wacquant 2009a: 45). Sociálně konstruovaná představa bezdomovce se tedy esencionalizuje do rovnice bezdomovec = zločinec/deviant, což zpětně ospravedlňuje politiku nulové tolerance a nulovou sociální politiku (ve smyslu „zločinci si přece pomoc nezaslouží“).

Import představy penálního státu se do Evropy vkradl především díky Velké Británii, resp. tehdejšího labouristického premiéra T. Blaira. Evropská verze penálního státu samozřejmě není zdaleka tak dramatická jako v případě USA, neboť si starý kontinent (prozatím) uchoval některé prvky sociálního státu. Týká se zejména kriminalizace imigrantů či některých marginálních populací (např. Romů). Děje se tak nejčastěji skrze imigrantské zákony (omezení) či kategorii veřejného pořádku. Nicméně i zde se začínají misky vah vychýlovat ve prospěch represivních opatření, která ve spojení se změnami systému podpory v nezaměstnanosti (v anglofonních oblastech známých jako *workfare*) nechávají tušit, že plná exprese penálního státu již vyčkává před evropskými branami.

Ve vztahu k bezdomovectví probíhá kriminalizace povětšinou skrze regulaci veřejného prostoru. Minimálně implicitním argument bývá, že bezdomovci kazí „image“ dané (nejčastěji urbánní) lokality. Kriminalizace v tomto smyslu funguje jako procedura prostorově purifikačních snah nad/lokálních autorit (Mitchell 2001, 2003; Mitchell & Staeheli 2006; Sibley 1995, 1988). Bezdomovci jsou totiž

vnímání jako tzv. *undeserving poor*, tj. skupina, která nevzbuzuje mezi ostatními lidmi soucit, neboť si může za svůj osud dozajista sama. Pokud navíc budou bezdomovci vykresleni jako „kriminální živlové“, dojde přinejmenším ke dvěma procesům: (a) lidé začnou mít strach z (bezdomovecké) kriminality a (b) nad/lokální politici začnou mít strach o hlasy svých voličů. Represivní politika bude tímto zacyklením legitimizována. Bezdomovec – „nepřítel normální společnosti“ – bude vyhnán za hranice města, čímž se tento problém na oko vyřeší.

5.2 Média jako legitimizační prvek penálního státu

Média jsou nedílnou součástí logiky penálního státu, neboť vytváří představu o „těch druhých“, přesněji o „těch deviantních druhých“ (srov. Wacquant 2009a: 5). Nikoli překvapivě tato výsledná konstrukce nekoresponduje s „realitou“, jelikož nadreprezentuje určitý typ zpráv či sděleních (Jewkes 2004: 37). Dle mých předpokladů by to měla být sdělení, která vykreslují bezdomovectví v negativních či kriminalizujících schématech a přiklánějí se k represivním opatřením vůči bezdomovcům.

Prezentace kriminality v médiích má svoje pravidla. Média v zásadě odpovídají na poptávku po „kriminálních historkách“, kterou do jisté míry samy vytvářejí (Jewkes 2004: 37). Mediální obraz kriminality reflektuje zpravidla individuální charakter trestného činu či přestupku. Díky tomuto očištění od kontextu popisuje „devianty“ na základě jejich domnělé radikální odlišnosti od zbytku „normální“ společnosti (Jewkes 2004: 46–47). Tím stvrzuje konzervativní agendu, která je ze své povahy netolerantní takřka k jakémukoli překračování symbolických hranic.

Bezdomovci jsou v amerických médiích¹⁴ prezentováni jako špinaví opilci, podivní šílenci či narkomani, kteří si nezaslouží sympatie stran „normální společnosti“ (Min 1999: ix; Whang & Danowski 1999: 126). R. A. Lind s J. A. Danowskim (1999) analyzovali televizní a rozhlasové mediální zprávy v rozmezí květen 1993 až leden 1996 (35 000 hodin, cca 130 milionů slov). Zjistili, že

¹⁴ Studie, která by komplexně analyzovala mediální konstrukci bezdomovectví v českých médiích, prozatím absentuje.

přibližně 45% ze všech zmínek o bezdomovcích mělo stigmatizující charakter (Lind & Danowski 1999: 114; srov. Power 1999: 67). Převládajícím trendem byla individualizace bezdomovectví, tj. akcent na individuální příčiny bezdomovectví za současného zamlčování strukturálně-ekonomických problémů, které do fenoménu bezdomovectví velmi výrazně promlouvají (Power 1999: 67). Televizní zprávy v tomto smyslu přitakávají představě, že pokud se společnosti podaří vyřešit individuální potíže konkrétních jedinců, problém bezdomovectví přestane existovat (Campbell & Reeves 1999: 25, 29, 32). Tímto způsobem svalují vinu na samotné bezdomovce, aniž by musely zmiňovat širší strukturální kontext (Marcuse 1988). Média vytvářejí specifický *veřejný idiom*: bezdomovci jsou skrze něj lapeni do (re)produkovaného *common-sense* (Hall et al. 1978:61–62 cit. in Campbell & Reeves 1999:28–29)

Pro drtivou většinu veřejnosti jsou média jedinými komunikačními kanály, které přinášejí informace o bezdomovcích (Power 1999: 79).¹⁵ Tomu nasvědčuje i korelace mediálního obrazu bezdomovectví a veřejného mínění (srov. Krippendorff 2004: 75; Lind & Danowski 1999: 110). Z bezdomovců se tím pádem stávají „ti (deviantní) druzí“, kteří jsou radikálně odlišní od „nás“ (Fiske 1999: 8; Whang & Danowski 1999: 131). Problematika přítomnosti bezdomovců v urbánním prostoru se přesouvá do roviny bezpečnostní – bezdomovec je hrozbou „normální společnosti“ (Campbell & Reeves 1999: 36; Whang & Min 1999: 95). Média zároveň sugerují představu prudkého nárůstu kriminality (zejména v urbánním prostoru), což umožňuje snadnější redefinici sociálních problémů do slovníku bezpečnosti a implementaci politiky „práva a pořádku“ (Wacquant 2009a: 51). Kriminalita dovoluje médiím produkovat nízkorozpočtová, moralizující a adekvátně zpeněžitelná sdělení dokonce i v případech, kdy míra kriminality stagnuje či klesá (Wacquant 2009a: 154).

Mediální prezentace „deviantních individuů“ konstruuje stále více rizikový svět (Young 1999: 69). Tato verze rizikového světa následně plodí strach z kriminality (Low & Smith 2006; Low 2003). Svět je rozdělen na „špatné“ a „dobré“, které (nejen) mediální diskurs opatřuje stereotypními (a stereotypizujícími) nálepkami (Sibley 1995: 15). Jakmile je určitá kategorie osob

¹⁵ Samozřejmě vyjma letmých (povětšinou vizuálních) kontaktů v rámci veřejného prostoru.

polepena těmito štítky, velmi těžko se jich zbavuje. Zprávy, které těmto stereotypním předpokladům neodpovídají, se totiž do médií vůbec nedostanou – jsou mediálně bezcenné (Hartley 1982:116 cit. in Whang & Min 1999:97; Lind & Danowski 1999:109; Whang & Danowski 1999:126).¹⁶ Výsledkem jsou zkratkovité zprávy o „romské kriminalitě“, „přistěhovalecké kriminalitě“, „bezdomovecké kriminalitě“ apod. Celé kategorie osob – ať už jsou definovány etnicky či socioekonomicky – jsou diskursivně propojovány s kriminálním jednáním. Tento proces následně umožňuje, usnadňuje a ospravedlňuje represivní opatření, která zdánlivě řeší potíže „běžných občanů“. Nicméně právě díky této reifikaci mediálně produkované představy „zločinců“ může politická reprezentace reagovat implementací dohlížecích a trestajících mechanismů, aniž by reflektovala socioekonomické podmínky, které pokud kriminalitu přímo neplodí, tak k ní alespoň notnou měrou přispívají. Strach z kriminality totiž může být do značné míry separován od skutečného rizika dopadu trestných činů (Young 1999: 74). V tomto smyslu je tedy „objektivní“ míra kriminality irelevantní: roste-li počet mediálně-kriminálních sdělení, řešení tohoto – byť i třeba domnělého – nárůstu bude představou o růstu ovlivněn. Jinými slovy je-li nárůst kriminality považován za reálný, je rovněž reálný ve svých důsledcích. Tímto reálnem je či může být penální stát.

5.3 Analýza

5.3.1 Kategorie mimo ko(n)text

Nejčastějšími subjekty i objekty akce v identifikovaných nezjednodušených a nezkrácených sekvencích jsou nikoli překvapivě bezdomovci (viz Tabulka 2). Bezdomovci byli nejčastěji zmiňovanými subjekty v letech 2006-2010. Nicméně v roce 2011 jsou nejfrekventovanějšími subjekty radnice, zastupitelstvo či starosta (37,7%). V letech 2006, 2009 a 2010 zůstávají bezdomovci nejčastějším objektem, v letech 2007 a 2008 je jím veřejnost a v roce 2011 (místní) squat (49,2 %). Dominantní akce se vztahuje k bydlení či

¹⁶ Nicméně se do médií mohou dostat zprávy, které naopak stereotypy převrací. Například bezdomovec, který nahlásí policii či ochraně krádež v supermarketu, se do mediálního sdělení (být spíše na regionální úrovni) dostane pravděpodobněji, než pokud by tak učinil nestigmatizovaný jedinec. Předpokládá se totiž, že bezdomovec z povahy své deviantní esence, není tohoto jednání *a priori* schopen.

subsistenčním strategiím. Této tendenci odpovídá rozmezí let 2006-2009. Ovšem v roce 2010 se hlavní akce pojí s pácháním delikvence (20 %) a rok poté s řešením problémů (55,6 %). Celkovým hlavním kontextem je eliminace bezdomovců. Z hlediska rozložení do jednotlivých let to platí pro roky 2008 a 2011. V letech 2009 až 2010 dominoval kontext kriminalizace bezdomovců. Pouze v roce 2006 byl kontext přívětivější – akcentoval totiž pomoc bezdomovcům (36,7 %).

Tabulka 2. Četnost nejčastějších kategorií (nezjednodušená verze)

Prvek	Kategorie	Frekvence	Rel. četnost	N
Subjekt	BEZDOM	131	0,44	298
Akce	BYDLSUBS	67	0,23	290
Objekt	BEZDOM	98	0,34	286
Kontext	ELIMINACEB	76	0,28	274

Pozn.: Kategorie odpovídají vysvětlení v Tabulce 9.

V případě zjednodušené kategorizace je obrázek podobný (viz Tabulka 3). Nejčastějšími subjekty i objekty jsou opět bezdomovci. Z hlediska subjektu to platí v rozmezí let 2006-2009. Nicméně následující roky (2010 a 2011) jsou hlavním aktérem dominantní instituce (43,8 % a 63,9 %). Nejčastějším objektem jsou bezdomovci v letech 2006, 2010 a 2011, ve zbylých je jím veřejnost. Akce, resp. jednání subjektu nelze souhrnně označit ani za pozitivní, ani za negativní. „Neutrální“ akce je nejčastější v letech 2007, 2009 a 2011. V ostatních případech je akce negativní. V žádném roce nepřevažuje pozitivní. Nejčastější kontext vzorců je vůči bezdomovcům souhrnně negativní. Na úrovni jednotlivých let to platí od roku 2008.

Tabulka 3. Četnost nejčastějších kategorií (zjednodušená verze)

Prvek	Kategorie	Frekvence	Rel. četnost	N
Subjekt	BEZD	132	0,44	299
Akce	NEUTRAL	147	0,51	290
Objekt	BEZD	129	0,45	286
Kontext	NEGBEZ	148	0,53	277

Pozn.: Kategorie odpovídají vysvětlení v Tabulce 9.

Výsledné potenciální sekvence (pro nezjednodušenou i zjednodušenou kategorizaci) S-A-O-K však nelze považovat za vzorce, jelikož jejich

komponenty jsou vytrženy z kontextuálního (i kontextuálního) rámce (srov. Widdowson 2004: 89–111).

5.3.2 Vzorce nezjednodušené kategorizace

Hlubší porozumění korpusu dat představuje analýza vzorců, resp. sub-vzorců, které vyčerpají 30% (a) variability celkového souboru nebo (b) variability v jednotlivých letech. Nejčastějšími úplnými vzorci byly sekvence, jejichž souhrn nabízí Tabulka 4.

Tabulka 4. Nezjednodušené vzorce v podobě modelových vět (2006-2011)¹⁷

ID	Modelová věta	N	Rel. podíl
1	Nezisková organizace zahájila činnost svých služeb pro bezdomovce.	12	0,049
2	Nenechavci kradou plynové lahve.	11	0,045
3	Bezdomovci získali přístřeší v azylovém domě, který provozuje neziskovka.	10	0,041
4	Kolem kašny se povalují bezdomovci. Strážníci zasáhli.	8	0,033
5	Bezdomovci mi trochu vadí. Je na ně hnusný pohled. Mělo by se to řešit.	7	0,029
6	Policie pátrá po bezdomovci	7	0,029
7	Starosta se snažil zajistit podporu na likvidaci squatu.	7	0,029
8	Nezisková organizace pomáhá bezdomovcům najít práci.	7	0,029
9	Bezdomovci v Bille nejčastěji kradou alkohol.	6	0,025
	Celkem	75	0,307

Pozn.: Celkový počet všech úplných vzorců je 244. Modelové věty byly vybrány z konkrétního mediálního sdělení. Obsah byl anonymizován pomocí metody „rozházení a synonymizace slov“.

Nejčastější sekvence se pojí s pomáhajícími institucemi a pomocí bezdomovcům (ID 1, 3 a 8 v Tabulce 4). Na druhé straně však stojí vzorce, které odkazují ke kriminalitě, policejní represí, zhnusení veřejnosti při pohledu na bezdomovce a politické sféře. Přestože je druhá nejfrekventovanější sekvence obecného charakteru – „zloděj se obohacuje na soukromých firmách“ –, bezdomovec je ve zbytku mediálního sdělení nepřímo považován za možného pachatele. Nadto je patrné, že modelová věta devět již zcela odkrývá identitu „delikventa“. Třetí oblast se vztahuje k lokálním politikům, kteří se snaží

¹⁷ Analytické podoby sekvencí a jejich identifikační čísla jsou (a) POMINST-POMOC-BEZDOM-POMOCEB (06-07-01-09); (b) KRIMINALNIK-DELIKVEN-SOUKRSEK-KRIMINALITA (03-03-08-07); (c) BEZDOM-BYDLSUBS-POMINST-POMOCEB (01-02-06-09); (d) POLICIE-RESENI-BEZDOM-ELIMINACEB (04-10-01-03); (e) BEZDOM-VIZUAL-VEREJ-ELIMINACEB (01-11-10-03); (f) POLICIE-RESENI-BEZDOM-KRIMIB (04-10-01-06); (g) POLITIK-RESENI-SQUAT-ELIMINACEB (05-10-09-03); (h) POMINST-BYDLSUBS-BEZDOM-POMOCEB (06-02-01-09) a (i) BEZDOM-DELIKVEN-SOUKRSEK-KRIMIB (01-03-08-06)

bezdomevství eliminovat. To pochopitelně ovlivňuje činnost policie, která proti bezdomovcům přímo zasahuje anebo je kriminalizuje.

Třebaže se nejčastěji objevují vzorce, kde pomáhající instituce a pomoc bezdomovcům převažuje, tuto zvýšenou frekvenci způsobují zejména roky 2006 a 2009 (vyčerpají přibližně 70 % všech těchto sdělení). Nicméně i v těchto rocích se vyskytují sekvence, které jsou ve vztahu k bezdomovcům spíše negativní a které ve zbylých letech dominují.

V roce 2006 místní starosta prohlásil: „Čím více míst k ubytování pro bezdomovce ve městě bude, tím víc se jich tady usadí“. Proklamovaná pomoc bezdomovcům je tedy vyvažována ze strany dominantních aktérů vystavěním mantinelů potenciální pomoci. Rok 2007 nelze samostatně hodnotit, jelikož zahrnuje pouhé tři mediální sdělení.¹⁸ V roce 2008 převažuje typ vzorce tři (viz Tabulka 4). Ovšem na dalších místech jsou sekvence, které přibližně odpovídají následující citaci velitele městské policie.

V současnosti bezdomovcům za pití na veřejnosti nemůžeme de facto nic udělat, pokud se chovají slušně. Díky nové vyhlášce o zákazu pití na veřejnosti je budeme moci vykázat a k tomu jim bude hrozit pokuta, která činí 1000 Kč. I když většina bezdomovců nemá peníze, aby pokutu zaplatili, vyhláška bude určitě krokem kupředu.

Zároveň dodal, že i když tento sociální problém postup policie neodstraní, nebude alespoň „tolik na očích“. Krom toho mediální sdělení akcentují údajnou bezdomoveckou nepřizpůsobivost (a tedy individuální selhání bezdomovců) a přítomnost bezdomovců ve veřejném prostoru, která by měla být eliminována.

V roce 2010 započal nový trend, který pokračuje až do roku 2011 – dohled nad bezdomovci a zejména nad budovou, kterou obsadili. Ve smyslu politickém odpovídá modelové větě sedm (viz Tabulka 4). Propojení s policejní praxí osvětluje následující výňatek z místního deníku.

Do ulic města se vrátí pěší strážníci. Radnice se totiž rozhodla, že přijme nové policisty. Náklady na nová pracovní místa jsou podle mluvčí radnice nemalé.

¹⁸ Dílčí analýzy vztahující se k jednotlivým rokům nebudou rok 2007 zahrnovat ani v následujících odstavcích.

„Jedná se o velkou sumu z rozpočtu, ale jsou to dobře vynaložené peníze, bezpečnost ve městě je pro nás významná,“ říká. Od pěších policistů si radní slibují zmenšení kriminality, která ve městě roste. Policisté se zaměří zejména na vandalismus, okolí heren a bezdomovce. Lokálním problémem je squat, ve kterém se lidé bez domova zdržují. Radnice se tomuto problému věnuje již delší čas a plánuje jeho demolici.

Zdá se, že od roku 2006 do 2011 pomalu ustupují zprávy (resp. sekvence), které se týkají pomáhajících institucí a pomoci bezdomovcům, ve prospěch vzorců represivních, které akcentují policejní kontroly, vytěšňování bezdomovců a celkovou kriminalizaci bezdomovectví.

5.3.3 Zkrácené vzorce nezjednodušené kategorizace

Nezkrácená a nezjednodušená sekvence S-A-O-K ve spojení s relativně početnou kategorizací členů plodí poměrně variabilní soubor (viz Tabulka 1). Proto jsem v dalším kroku přistoupil ke zkrácení celkového vzorce vždy o jeden člen, popř. o dva. Pokud ze sekvence odstraníme kontext, pořadí se oproti úplnému vzorci nepatrně změní (Tabulka 5).

Tabulka 5. Vzorce Subjekt-Akce-Objekt (2006-2011)

ID	Vzorec	N	Rel. podíl
1	POLICIE-RESENI-BEZDOM	17	0,065
2	BEZDOM-BYDLSUBS-POMINST	14	0,053
3	BEZDOM-BYDLSUBS-VEREJPRO	13	0,049
4	POLITIK-RESENI-SQUAT	12	0,046
5	POMINST-POMOC-BEZDOM	12	0,046
6	KRIMINALNIK-DELIKVEN-SOUKRSEK	11	0,042
	Celkem	79	0,300

Pozn.: Celkový počet všech vzorců S-A-O je 263. Kategorie odpovídají vysvětlení v Tabulce 9.

V tomto ohledu je nejčastějším vzorcem „Policie řeší problematiku bezdomovectví“. Ostatní sekvence zůstávají (stejně jako obecný trend) ekvivalentní k nezjednodušenému vzorci.

Jestliže vyřadíme akci a objekt akce, zůstává sub-vzorec subjekt-kontext (viz Tabulka 6). Vyznění tabulky přibližně odpovídá následující citaci.

Městští policisté byli přivoláni do Penny Marketu, kde si bezdomovec spletl veřejnou toaletu s koupelnou. Na záchodě konal kompletní očistu těla a pobuřoval tak okolí. Policisté zjednali na místě pořádek a muže vykázali.

Tabulka 6. Vzorce Subjekt-Kontext (2006-2011)

ID	Vzorec	N	Rel. podíl
1	BEZDOM-ELIMINACEB	34	0,130
2	BEZDOM-KRIMIB	34	0,130
3	POLICIE-KRIMIB	23	0,088
	Celkem	91	0,349

Pozn.: Celkový počet všech vzorců Subjekt-Kontext je 261. Kategorie odpovídají vysvětlení v Tabulce 9.

Doplňkem k předchozímu zkrácenému nezjednodušenému sub-vzorci je sub-sequence objekt-kontext. Jak vidno, pokud je kontextem eliminace či kriminalizace bezdomovectví, nejsou bezdomovci pouze nejčastějším subjektem, ale i nejfrekventovanějším objektem (viz Tabulka 7). Díky roku 2006 (a částečně i 2009) se v první trojici vyskytl i kontext pomoci bezdomovcům.

Tabulka 7. Nezjednodušený vzorec Objekt-Kontext (2006-2011)

ID	Vzorec	N	Rel. podíl
1	BEZDOM-ELIMINACEB	7	0,152
2	BEZDOM-POMOCEB	6	0,130
3	BEZDOM-KRIMIB	5	0,109
	Celkem	18	0,391

Pozn.: Celkový počet všech vzorců Subjekt-Kontext je 46. Kategorie odpovídají vysvětlení v Tabulce 9.

Eliminace a kriminalizace bezdomovectví jdou často ruku v ruce. Spolu s obviňováním bezdomovců (tj. individualizací viny) je lze považovat za negativní kontext. Podobné shluky se nabízejí i v dalších případech. Analýzu této úrovně (zjednodušené) kategorizace přináší následující podkapitola.

5.3.4 Vzorce zjednodušené kategorizace

Hlavní zjednodušený vzorec, resp. vzorce, které vyčerpají 30 % variability souboru, jsou s ohledem na předchozí analýzu vcelku očekávatelné (Tabulka 8). Pouze zmizel pozitivní kontext (v předchozí kategorizaci reprezentován především ve spojení s pomáhajícími institucemi). To nasvědčuje skutečnosti, že původní kategorizace v případě negativního kontextu byla příliš heterogenní, což vedlo ke (zdánlivé) nadreprezentaci pozitivního kontextu. Optikou „hrubší“ kategorizace se toto zkreslení ruší (byť samozřejmě za cenu zkreslení jiného).

Nejčastější vzorec naznačuje, že dominantní instituce konají cosi zdánlivě neutrálního (např. něco řeší), co se dotýká bezdomovců v kontextu, který je vůči nim (objektům akce) negativní. Třetí nejčastější sekvence je obdobná – pouze akce je již manifestně negativní. Druhý vzorec lze popsat následovně: bezdomovci dělají něco negativního vůči veřejnosti, přičemž kontext je pro subjekty akce negativní. Může to být například močení na veřejnosti, které je v mediálním sdělení propojeno s eliminací tohoto jednání, potažmo samotným bezdomovectvím.

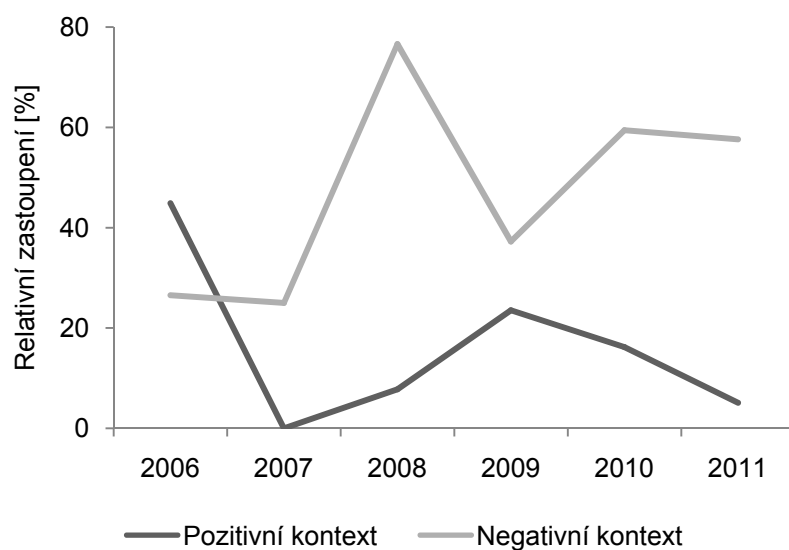
Tabulka 8. Zjednodušený nezkrácený vzorec (2006-2011)

ID	Vzorec	N	Rel. podíl
1	DOMIN-NEUTRAL-BEZD-NEGBEZ	32	0,131
2	BEZD-NEG-VEREJ-NEGBEZ	27	0,110
3	DOMIN-NEG-BEZD-NEGBEZ	21	0,086
	Celkem	80	0,327

Pozn.: Celkový počet všech zjednodušených vzorců je 245.
Kategorie odpovídají vysvětlení v Tabulce 9.

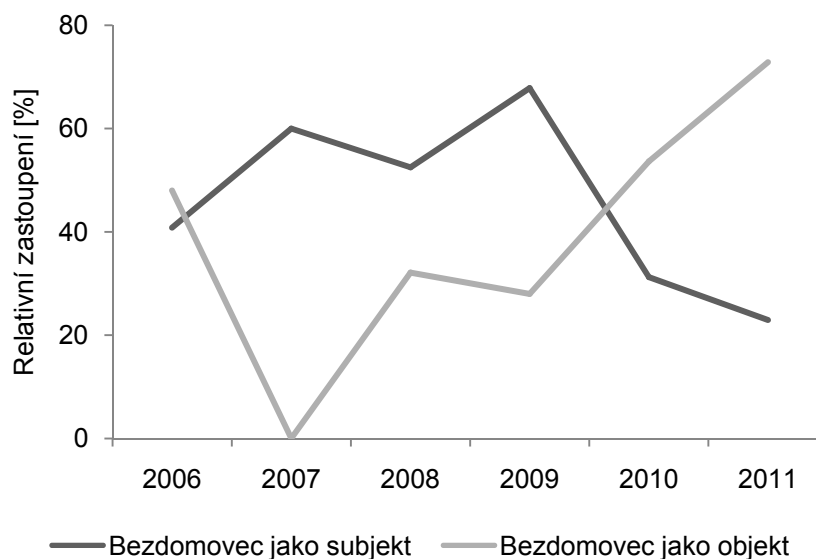
Kontext, který je vůči bezdomovcům negativní, byl zaznamenán ve 148 sekvencích. Oproti tomu pozitivní kontext je zastoupen ve 49 vzorcích. Tento rozdíl je oproti očekávání statisticky signifikantní ($P < 0,000$). Rozložíme-li kontext do jednotlivých let, zjistíme, že statisticky významně ($P < 0,05$) je pozitivní kontext nadreprezentován v roce 2006, kdežto podreprezentován roku 2008 a 2011. V letech 2008, 2010 a 2011 je nadreprezentován negativní kontext, nikoli však statisticky významně ($P > 0,05$). Vývoj negativního/pozitivního kontextu je znázorněn v Grafu 1, z něhož je patrné, že pouze v roce 2006 převážil kontext pozitivní.

Graf 1. Relativní zastoupení pozitivního a negativního kontextu (2006-2011)

Bezdomovec či bezdomovci se v sekvencích dostávají postupně do role objektů (viz Graf 2), na něž dopadá jednání subjektů. Těmito subjekty jsou povětšinou dominantní instituce – zejména policie a lokální zastupitelé. Pozice pomáhajících institucí jako subjektů postupem času slábne. Je-li bezdomovec subjektem, zpravidla se s ním pojí negativní kontext.

Graf 2. Relativní zastoupení bezdomovce jako subjektu a objektu (2006-2011)

5.4 Shrnutí

Mýtografická analýza mediálních sdělení z regionálního deníku nasvědčuje, že bezdomovci jsou vykresleni způsobem, který konvenuje s mými teoretickými

předpoklady. Bezdomovcům jsou přisuzovány především „kriminalizující“ či obecně „deviantní“ atributy. Tento trend sílí od roku 2008 (s menší odchylkou v roce 2009). V předchozích letech se tato stigmatizace bezdomovců objevuje v mnohem menší míře, čemuž odpovídají jak převažující „pozitivní“ vzorce v roce 2006, tak i minimální prezence článků vztahujících se k bezdomovectví v roce 2007 (pouhá tři mediální sdělení). Zdá se, že do tohoto průběhu vstoupila globální ekonomická krize. Vcelku logicky se tedy staly některé (z pohledu dominantní společnosti) „deviantní“ formy jednání viditelnějšími a častějšími. Rétoricky traktovaná „nepřizpůsobivá“ kategorie občanů se měnícím se podmínkách v intervalu možného přizpůsobila. To samozřejmě nezůstalo bez odezvy stran zastupitelů, policie a lokálního deníku, který individualizací a kriminalizací místních bezdomovců připravil živnou půdu pro aplikaci represivního módu zacházení s tímto segmentem populace.

Diskursivně se však konstantně opomíjí širší kontext, který bezdomovectví do jisté míry (re)produkuje. Implementace represivní logiky jako výraz snahy řešit bezdomovectví se tím pádem stává tlumením následků strukturálně-ekonomické konstelace nynější pozdně moderní společnosti. V horším případě je toto „řešení“ prohlubováním stávajícího problému. Média tudíž, viděno z širší perspektivy, nejsou pouhým interpretem „reality“, ale jejím spolu-producentem.

Subsistenční strategie a další sociální praktiky bezdomovců, které jsem analyzoval v předchozí kapitole, jsou na lokální úrovni mediálně prezentovány jako deviantní či přímo kriminální. Počet takových mediálních sdělení, zdá se, roste. Reakcí politické sféry je skrze městskou policii posilování represivních opatření, které posléze zpětně ovlivňují (nejen) subsistenční praxe aktérů na ulici, o kterých v podobném – kriminalizujícím – duchu referuje regionální deník atd. ad infinitum. Logika tohoto zacyklení je však nejviditelnější v případě místního squatu. Analýzu sociální produkce squatu nabízí následující kapitola.

6 „NAŠE RUINY JSOU NAŠIM DOMOVEM“: SQUAT JAKO RODÍCÍ SE MÍSTO

Fenomén bezdomovectví se téměř vždy – ať už explicitně či implicitně – vztahuje ke geografickým aspektům lokality, v níž „lidé na ulici“ přežívají.

Explicitní propojení bezdomovectví a (urbánní) geografie deklarují například P. A. Rollinson (1998), S. Rowe a J. Wolch (1990) či G. Daly (1998). Minimálně v implicitní rovině se prostorové aspekty objevují rovněž ve studiích, které se vztahují k již popsané adaptaci bezdomovců na urbánní prostředí (srov. Kapitola 4).

Cílem této kapitoly je aplikace teorie místa A. Preda (1984), která propojuje časoprostorovou geografii s teorií strukturace. Konkrétně se pokusím ukázat, jakým způsobem je sociálně, mediálně a politicky produkován squat. Tato budova se stane objektem, skrze nějž analyticky popíšu vzájemné vztahy sociální produkce místa v konkrétním urbánním prostředí. V tomto smyslu navazuji na zmíněného A. Preda:

Nejsilnější aspekt mocenských vztahů při utváření místa se nachází na spodní straně přímé či nepřímé kontroly toho, co lidé dělají. Spočívá v přímém či nepřímém působení na to, co lidé vědí (a jsou schopni říci) a jakým způsobem vnímají a myslí (Pred 1984: 290).

Nejprve osvětlím, jaké funkce měl squat předtím, než se squatem stal. Poté se zaměřím na styčné body v charakteristice bezdomovecké populace obývající squat. Hlavní část bude věnována popisu sociální praxe na squatu, která tento objekt definuje tzv. zdola. Následující podtéma se bude vztahovat k mediální a politické produkci squatu, resp. mocenským praktikám, které formují squat naopak shora. Ve shrnutí se pokusím rozvinout interpretaci dynamiky vztahů mezi těmito rovinami.

6.1 Teorie místa

Prostor má své specifické kvality, tak jako zvuky a vůně mají určité barvy a city určitou váhu.

C. Lévi-Strauss (1966: 82)

Karteziánská logika předpokládá existenci absolutního prostoru, v němž je obsažen jak objekt, tak i subjekt (Lefèbvre 1991: 1). V pojetí I. Kanta je prostor rovněž pouhou „(f)ormou vnějšího názoru smyslovosti“ (Kant 1992: 53). Stává se tedy nástrojem poznávání, způsobem klasifikace fenoménů, potažmo apriorní podmínkou vnímání (subjektu), která je odtržena od empirické sféry

jako součást ideální, transcendentální a neuchopitelné struktury reality (Lefèbvre 1991: 2). Takto pojímaný prostor však není intencí této části textu.

Sociálně-vědní studium prostorových aspektů specifických lokalit je legitimním vědeckým polem, neboť, jak píše P. Berger s T. Luckmannem (1999: 32), i „prostor má svou sociální dimenzi“. Ve vztahu ke konceptu kultury se pokusili prostor zproblematizovat A. Gupta s J. Fergusonem (1992). Svou kritiku ovšem nepřetavili v nic, co bychom mohli nazvat „antropologií prostoru“, o níž hovoří například D. Sibley (1995) či S. Low (1996) s D. Lawrence-Zúñiga ve sborníku *Anthropology of Space and Place* (2003). Přestože tento směr bádání zahrnuje jak výzkum městských, tak i venkovských populací, dominantní zájem je soustředěn na urbánní prostředí.

Tato antropologie ve městě spíše než antropologie města (Eames & Goode 1977: 30–35) se soustředí na sociální vztahy a symboly urbánní reality. Město jako síť každodenních praktik zkoumá z hlediska procesuality, resp. procesu, v němž se propojují makrorovina politické ekonomie s lidskou zkušeností, která na tyto strukturální aspekty reaguje. Etnografický přístup ke městu pak klade důraz na vzorce sociálního využívání města a významy, které plodí urbánní zkušenost (Low 1996). V tomto smyslu tedy prostor nechápu pouze jako nádobu pro sociální vztahy, fyzický a inertní rámec sociální interakce, ale aktivní součást propleteného komplexu urbánní reality (Růžička 2006). Tato urbánní realita je dána časovými i prostorovými souřadnicemi, skrze něž zasahuje do (sociální) produkce (sociálních) vztahů (Lefèbvre 2003: 14): „(Sociální) prostor je (sociální) produkt“ (Lefèbvre 1991: 26).

V tomto bodě je třeba odlišit prostor od místa. Konceptuální uchopení těchto dvou kategorií svého času řešil M. de Certeau (2002; viz také Buchanan 2001; Marcelli 2009). Spolu s prostorem a místem zavedl rovněž dichotomii strategie a taktiky. Strategie je v jeho pojetí specifický typ vědění, resp. výčet mocenských vztahů, které produkují a zplošťují prostor. Strategie ustavuje svoje vlastní *místo*, které zakládá možnost řízení objektů tím, že vytváří přípustné formy jednání v rámci daného místa. Taktika je oproti tomu „uměním slabého“ (Certeau 2002: 37), které nemá vlastní místo. Jsou to každodenní praktiky, které se na místě ustaveném strategií odehrávají. Tyto taktiky mají formu více či

méně vědomé rezistence vůči dominantnímu prostorovému řádu, vůči „místu“ strategie. Co do vztahu k moci: „taktika je určena absencí moci, zrovna tak jako je strategie organizována požadavky moci“ (Certeau 2002: 38) Co do vztahu k prostorovosti: „Strategie je technikou místa a taktika je technikou prostoru.“ (Buchanan 2001: 89)

Sociální prostor lze podle H. Lefèbvra (1991) analyticky rozdělit do konceptuální triády, jejíž komponenty jsou v trialektickém vztahu: prostorové praktiky, reprezentace prostoru a prostory reprezentací (Lefèbvre 1991). *Reprezentace prostoru* odkazují ke světu abstrakce a prostorům konceptualizace, které produkují vědci a odborníci. Často jsou odrazem ideologie, moci a vědění. Reprezentace prostoru jsou dominantními prostory každé společnosti, do které vnáší řád. Je to prostor *chápaný*. *Prostory reprezentací* jsou prostory každodenní zkušenosti. Jsou to prostory „obyvatel“ a „uživatelů“, které spíše cítíme, nežli o nich přemýšlíme (např. kavárna na rohu či pekárna na náměstí). Je to prostor *žitý*. Oproti tomu *prostorové praktiky*, které jsou úzce propojeny s oblastí *vnímaného*, prostor společnosti zakrývají. Jsou to představy lidí o světě, zvláště o jejich každodennosti, které strukturují žitou realitu. Zahrnují cesty, sítě, vzorce a interakce, které propojují místa a lidi, obrazy a realitu, práci a volný čas. Zajišťují sociální kohezi a kontinuitu (Merrifield 2006).

Tyto prostory produkují anebo mohou produkovat antropologická místa, jakož i tzv. „ne-místa“ (Augé 2009). Antropologická místa chtějí být místy identity, vztahů a historie. Jejich obsah je jak prostorový, tak i sociální. Pokud lze místo identifikovat jako relační, historické a identitární, prostor, který tyto atributy nemá, je ne-místem. Ne-místa vytváří pouze sdílenou identitu pasažérů, zákazníků či nedělních řidičů. Jsou to palimpsesty, na nichž je hra vztahů a identity nekonečně přepisována. Mohou to být nákupní centra, letiště, dálnice, banky, nádraží atd., které svým charakterem vytváří „průměrného člověka“, průměrného uživatele, konzumenta. Prostory ne-míst nevytvářejí ani identitu, ani vztahy; pouze samotu a podobnost. Jsou opakem utopií: existují a jejich charakter nevytváří žádnou organickou společnost.

Utopie jsou umístěním bez reálného místa. Podle M. Foucaulta jsou to spolu s heterotopiemi („jinými prostory“) „místa, jež mají tu zvláštní vlastnost, že

zauímají vztah ke všem ostatním místům, a to takový, že zpochybňují, neutralizují, nebo převracejí soubor vztahů, které označují, zrcadlí nebo reflektují“ (Foucault 2003: 75). Heterotopická místa jsou „reálná místa, ... která jsou popřením umístění, druh účinně zavedených utopií, v nichž jsou reálná umístění, všechna ostatní skutečná místa, která můžeme v kultuře najít, současně reprezentována, popírána a převrácena. Místa tohoto druhu jsou mimo všechna místa, a to i přesto, že někdy bývá možné jejich umístění ve skutečnosti lokalizovat“ (Foucault 2003: 76). V západní společnosti převažuje typ *heterotopie úchytky*, tj. místa, do nichž se odkládají jedinci, kteří se z nejrůznějších důvodů neumí a/nebo nechtějí držet dominantních pravidel a norem chování. Heterotopie tak odmítají (převracejí) „dominantní módy prostorového řádu“ (Edensor 1998: 213).

V prostoru se tedy vzájemně provazují aspekty sociality (např. Bourdieu 1990: 76; Růžička 2011b: 281), moci (Rabinow 2003), kontroly (Edensor 1998), ideologie (Lefèbvre 1991), klasifikace (Sibley 1995: 80), politiky (Augé 2009) a samozřejmě času (Low 1996: 401). Domnívám se, že teorie místa A. Preda (1984) v sobě všechny tyto aspekty snoubí a navíc předkládá možný model empirického výzkumu. Teorie místa jako *historicky podmíněného (contingent) procesu strukturace* „zdůrazňuje institucionální a individuální praktiky, stejně jako strukturální rysy, s nimiž jsou tyto praktiky provázány“ (Pred 1984: 280). Tato teorie stojí na třech pilířích: (a) existují dominantní institucionální projekty, které přeměňují krajinu a mají konkrétní dopad na denní cesty (*daily paths*) a životní dráhy (*life paths*) lidí; (b) probíhá utváření partikulárních biografii jako součást procesu strukturace; (c) existuje jakési vědomí místa jako jevu, který je součástí utváření individuálního vědomí a procesu produkování místa. A. Pred pro svou teorii využívá zejména A. Giddense, P. Bourdieuho a R. Bhaskara (v tomto pořadí). Nicméně v mojí verzi této teorie hraje prim P. Bourdieu.

Teorie P. Bourdieuho (1984, 1986, 1990, 1991, 1995, 1998, 2000) se snaží překlenout propast zející mezi objektivistickými a subjektivistickými přístupy, resp. vnést do sociálně-vědního bádání pojem „praxe“. Aktéři jsou v jeho pojetí činnými subjekty, které nejenže jsou formováni nadindividuálními strukturami, ale rovněž se na strukturaci společnosti aktivně podílejí. Individuální expresí –

mentálními, trvalými a vtělenými strukturami, kterými je svět vnímán, systémem strukturovaných a strukturujících dispozic, které se konstituují během praxe, nekonečným pramenem generujícím myšlenky, vjemy, výrazy a akce – je habitus. Aktér svět vnímá skrze tyto struktury. Ovšem jeho percepce je také odvislá od specifického sociálního kontextu, v němž se nachází. Sociální prostor „je třeba vidět jako strukturu diferencovaných postavení, z nichž každé je definováno místem, které zaujímá v rozdělení určitého druhu kapitálu“ (Bourdieu 1998: 22, v původním textu kurzívou). Kapitál lze vnímat jako v zásadě jakýkoli aspekt, který má v určitém sociálním prostoru diferencující účinek, tj. činitel, který nerovnoměrně distribuuje moc a uznání. Kapitálů je teoreticky nekonečně mnoho a mohou být vzájemně převáděny jeden na druhý. Nejčastěji se však zmiňuje kapitál sociální, kulturní, ekonomický a symbolický. Posledně jmenovaný zaujímá v hierarchii kapitálů privilegované místo. „Symbolickým kapitálem je kterákoli vlastnost (kapitál kteréhokoli druhu – fyzický, ekonomický, kulturní, sociální), pokud je nahlížena sociálními činiteli, jejichž kategorie vnímání jsou takové, že ji dokáží poznat (vidět) a uznat, ocenit“ (Bourdieu 1998: 81). Pokud aktér vlastní toto sociálně ceněné „něco“, drží zároveň symbolickou moc, skrze niž může prosazovat svoji verzi (sociální) reality. Symbolická moc inklinuje k ustavení gnozeologického řádu. Zároveň může být vykonávána pouze v případě, že není rozpoznána jako arbitrární a nahodilá (Bourdieu 1991: 170). Sociální realita nebývá harmonická, naopak je charakteristická neustálým bojem o to, kdo bude moci prosadit svoji verzi reality, která nejlépe odpovídá jeho zájmům. Jestliže je představa sociální reality implantovaná dominantní třídou prosazena, začne působit na habitus členů společnosti. Mluvíme o symbolickém násilí, tj. o shodě mezi strukturou habitusu ovládaných a strukturou reality, kterou prosadila dominantní třída, neboť zároveň řídí instituce reprodukcující systém. Tento diskurs má moc *naturalizovat* – jinými slovy zakrýt sociálně konstruovanou povahu – společenských produktů, které halí stínem nevyhnutelnosti „přirozeného řádu“, v jehož rámci se konstituuje „doxa jakožto ortodoxie“ (Bourdieu 1984: 420).

Stěžejní roli v Predově konceptu hrají pojmy projekt a cesta (*path*). Koncept cesty tvrdí, že každá akce a událost, která nepřetržitě utváří jedince, nese jak temporální, tak prostorové atributy. Biografie osob tak může být pojímána jako

nepřetržitá cesta napříč časem a prostorem, která je lemována různými typy omezení. Podobně lze konceptualizovat i „biografie“ lidmi vytvořených objektů. Cesty lze členit na denní cesty (*daily paths*) a životní dráhy (*life paths*). Životní dráha je souhrnem jedincových dosavadních a dlouhodobých institucionálních rolí, kdežto denní cesta je soubor každodenní praxe. Postupem času se akumulací denních cest rodí životní dráha (Rowe & Wolch 1990: 190), čímž se v zásadě shoduje s významem pojmu trajektorie v dikci P. Bourdieuho (Růžička & Vašát 2011: 133). Obě cesty jsou v dialektickém vztahu, z něhož povstává jednak individuální identita, a jednak sociálně produkovaná realita. Projekt sestává obecně řečeno ze série úkolů, které jsou nutné k finalizaci jakéhokoli intencionálního jednání. Na elementární úrovni se následné úkoly ať už dlouhodobých či krátkodobých projektů *de facto* rovnají propojení cest (tj. produktů dialektiky denní cesty/životní dráhy) dvou či více lidí v čase a prostoru nebo těchto lidí a materiálních objektů. Některé projekty jsou v průběhu času institucionalizovány. Mezi nimi se pak najdou takové, které mají značný účinek na denní cesty (a tudíž i životní dráhy) konkrétních lidí. Hrají tedy významnou roli v procesu socializace. Takové institucionální projekty jsou *dominantní*.

Dominantní institucionální projekty vysvětlují průniky cest a projektů v místním horizontu procesu strukturace. Jsou to výstupy a zdroje strukturálních vlastností či sociálních vztahů v rámci konkrétního místa či konkrétních míst. Odehrávají se sice v lokálním kontextu, ale jsou přímo či nepřímo propojeny s makrostrukturálními procesy. Ustavení a implementace dominantního projektu, resp. jeho definice a pravidel, se stává prostředkem reprodukce mocenských vztahů. Taková pravidla často stojí na kontrole, koordinaci a disciplinaci zainteresovaných: jak těch, kteří se na projektu účastní, tak i těch, na které účinky projektu dopadají. Habitualizace pravidel a kontroly nadto přesunou projekt ze sféry arbitrární sociální konstrukce do sféry nutného, „objektivního“ cíle. Dominantní projekty se tím stávají naturalizovanými entitami, které se skrze symbolické násilí a proces strukturace vrývají do individuálního habitusu. Konstelace těchto projektů ustavená historickým procesem, resp. specifické mocenské vazby jednotlivců, skupin a institucí určují, které transformativní projekty jsou povoleny, brzděny či zakázány a které elementy místa vzkvétají, přežívají, rozpadají se nebo mají být zdemolovány (Pred 1984:

289). Tyto mocenské konfigurace se na venek projevují jako oprávnění povolovat či zakazovat účast na partikulárním projektu skrze aplikaci pravidel, procesních práv, negativních sankcí či ekonomických bariér.

Strategie jako výslednice dominantních projektů, tj. exprese činnosti jedinců vlastních symbolický kapitál, vytváří své vlastní „místo“, resp. reprezentace prostoru. Symbolická moc vepsaná do dominantních projektů – ovlivňující denní cesty (a tudíž i životní dráhy, trajektorie) – se projevuje na úrovni vnímaného prostoru, tj. na úrovni prostorových praktik, které jsou vtěleny, habitualizovány. Symbolické násilí tím pádem dominantní projekty naturalizuje. To znamená, že pravidla a normy konkrétních míst jsou zároveň pravidla a normy aktérů, kteří přijímají reprezentace prostoru dominantních projektů skrze proces socializace (habitualizace), jenž je přímo odvislý od denních cest (ergo životních drah, trajektorií). Reprezentace prostoru tím pádem pronikají do prostorových praktik a determinují prostory reprezentací. To by však platilo pouze v případě, kdyby sociální struktura a struktura habitu byla v *ideálním* homologickém vztahu a kdyby byly veškeré kapitály *ideálně* rovnoměrně distribuované, tj. z definice by přestaly existovat. Situovanost aktérů v konkrétním sociálním poli totiž ovlivňuje míru absorpce sociálně předepsaných struktur vnímání, které se navíc mohou do určité míry a za určitých podmínek modifikovat v návaznosti na budoucí průsečík dialektiky denní cesty/životní dráhy. Díky tomu mohou přijít ke slovu taktiky, které odpovídají různé míře habitualizace žitého prostoru reprezentací. Dialektika denní cesta/životní dráha tudíž může produkovat aktivní, větší či menší resistenci vůči „místu“ reprezentace prostoru, potažmo strategie. Právě proto mohou vzniknout *ne-strategické* heterotopie úchyvky, které převracejí dominantní konfigurace prostorového řádu, aniž by byly vědomým výrazem dominantního projektu. Strategie „reprezentantů prostoru“ jsou až druhotnou snahou o purifikaci (očištění) místa, o tzv. „řešení problému“ (Sibley 1988, 1995; k purifikaci obecně viz Douglas 2002).

6.2 Analýza

Jak jsem již upozornil, A. Pred nabízí výzkumný model, jehož prizmatem lze toto heterogenní pole zachytit (srov. Hejnal 2011: 173–174). Cílem

následujících stran je popsat a vysvětlit existenci squatu jako rodícího se místa. V návaznosti na Predem (1984: 291–292) nastíněný postup jsem analýzu rozdělil do pěti podtémat: (1) původní dominantní projekt místa předtím, než se stal squatem; (2) životní dráhy bezdomovců před tím, než se usídlili na squatu; (3) denní cesty bezdomovců, které produkují squat; (4) nynější dominantní projekt místa potom, co se stal squatem; (5) squat jako místo versus squat jako (nynější dominantní) projekt.

První oblast se zaměří na to, co bylo, mělo být a k čemu sloužilo místo (tj. „budoucí squat“) z pohledu dominantního projektu a kdy došlo ke zlomu. Druhá oblast představí životní dráhy „budoucích“ obyvatel squatu a třetí pak denní cesty bezdomovců, které produkují squat (samozřejmě půjde povětšinou o ty samé aktéry v diachronní perspektivě). Čtvrtá oblast se pokusí popsat dnešní dominantní projekt, na němž participují jak místní politici, tak policie či média. A konečně pátá oblast proti sobě postaví squat jako místo a squat jako projekt „dominantních projektantů“. V čem se rozcházejí či shodují? V čem se liší představa o plánovaném a současném využití místa? Jakými způsoby intervenují ve jménu změny squatu? Zkrátka v čem spočívá dominantní strategie a taktika bezdomovců? To jsou některé otázky, na něž hledám odpověď.

6.2.1 Squat jako ne-squat

V této části se zaměřím na minulost dnešního squatu. Na minulost, v níž se dominantní institucionální projekt této budovy nacházel v harmonickém vztahu s jejím „reálným“ využitím. Na minulost, kdy symbolické násilí, prosazující dominantní vizi přípustných sociálních praktik, bylo v případě této budovy takřka nenásilné; kdy odchylka mezi strategií a taktikou byla minimální.

I přes relativní stabilitu prošel areál dnešního squatu, situovaného několik desítek metrů od břehu místní řeky pod dálničním mostem, zajímavými změnami. Budova měla do doby, než se transformovala ve squat, několik funkcí: „pomáhající“, vzdělávací, ubytovací, kulturní (v axiologickém slova smyslu) a komerční. Především v ní sídlila škola. Konaly se zde akce pro děti, semináře zdravotnických organizací, autogramiády knih, závody skautských

družstev, sportovní hry či festivaly dramatické tvorby, zdravotnické kurzy instruktorů, tramské večery s hudbou, mikulášské karnevaly apod. Útočiště zde našel i Červený kříž. Kontinuálně byly v budově přítomny ubytovny pro dělníky.

Škola se v rámci procesu „optimalizace“ přestěhovala do jiných budov. Důvody byly především finanční. Tento proces nicméně urychlila ničivá povodeň ze srpna roku 2002, kdy voda sahala téměř ke stropu většiny učeben. Celková škoda se odhadovala na 2,9 milionu korun. Finanční rozměr podpořila hygienická stránka, potažmo celková nedůstojnost značně zdevastovaného objektu. Přestěhování školy do Prahy bylo schváleno v roce 2003. Město se tím zbavilo finančního břemene. Budova jako taková však začala pomalu chřadnout.

Někdy v letech 2008-2009 – přesné datum nelze stanovit, neboť se jednalo o proces přechodu – se budova začala přeměňovat v nový objekt, „jiné místo“. Squat v dnešních dnech produkuje nejsilnější stigma. Počátky této ne-strategické heterotopie se váží k stále trvající exploataci budovy. Jeden z mých respondentů tvrdil, že nejprve z objektu začali Romové odnášet železné traverzy. V té době se do areálu nastěhovalo několik málo bezdomovců, kteří zjistili, že na těchto traverzách mohou sami vydělat. Romům byl tedy ze strany bezdomovců odepřen vstup do objektu (Richard, 8.11.2010). To byly první krůčky budovy jakožto squatu.

6.2.2 Životní dráhy bezdomovců před squatem

Vždycky jsem si dokázal všechno koupit. A najednou jsem takhle skončil. Pad jsem na hubu, jak se říká, až úplně na dno. Což se může stát každému. Nikdo mi nemůže říct, že se mu to stát nemůže! ... Budu mít tady práci, budu si vydělávat 30 tisíc měsíčně u nějaký firmy. Firma zkrachuje. Bác. A jsem tam. Budu někde bydlet, neseženu 3 měsíce práci, za 3 měsíce budu dlužit na nájmu, jsem venku na ulici a už jsem kde?

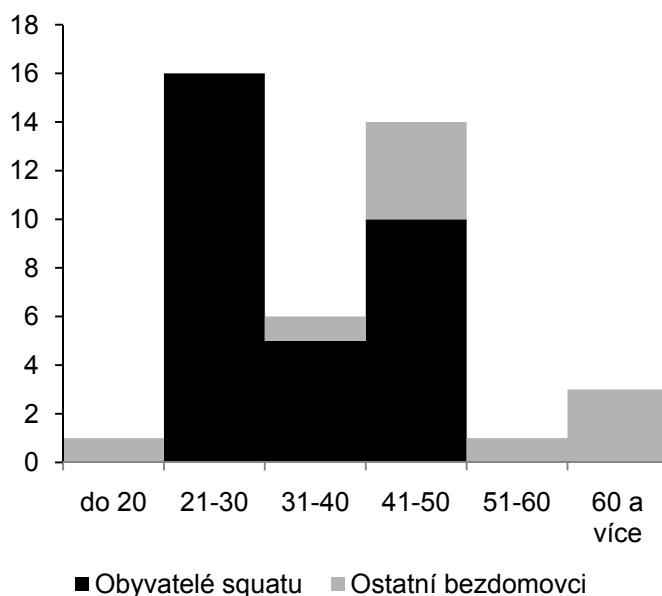
Richard, 8.11.2010

Bezdomovecká skupina (v některých případech spíše sociální kategorie) je nesmírně heterogenní. Různorodé jsou rovněž životní dráhy jedinců před tím,

než se z nich bezdomovci stali. Jednotlicích prvků je velmi málo. Přesto lze některé z nich identifikovat. Problém rovněž nastává, zdali do souboru zařadit i jedince, kteří se například jako bezdomovci necítí anebo se považují za „polobezdomovce“, případně „squatory“. Tito respondenti mohou například na squatu občas přespat. V tomto smyslu je těžké rozsoudit, zdali je považovat za obyvatele squatu či nikoli. V této práci za ně považují osoby, které na squatu dlouhodobě (tj. více než měsíc) bydlí.

Z celkového počtu 41 respondentů žije přibližně 73 % (absolutně 30 lidí) na squatu. Věková struktura, která je zachycena v Grafu 3, napovídá, že se na životě squatu podílejí lidé, spadající do věkové kohorty 21 až 50 let. Polovina z nich má základní vzdělání, 13 respondentů se vyučilo a pouze dva mají ukončenou střední školu s maturitou. Vyššího vzdělání se nikomu dosáhnout nepodařilo. Přibližně 83,3 % (absolutně 25) obyvatel squatu tvoří muži. Zhruba každý čtvrtý má zkušenosti s vězením. Typickým obyvatelem squatu je tedy muž mezi 21-50 lety se základním vzděláním.

Graf 3. Věková struktura obyvatel squatu a ostatních bezdomovců

Habity bezdomovců, předtím než se usídlili na squatu, byly utvářeny poměrně odlišnými způsoby. Nicméně objevují se u nich podobné momenty. Těmito styčnými body jsou rodinné neshody či úmrtí v rodině, drogová závislost či závislost na alkoholu, ztráta zaměstnání či krach vlastní firmy, pobyt ve vězení,

zdravotní problémy či celkové odmítnutí převládající představy o „správném životním stylu“ (mít zaměstnání, každý den vstávat do práce, pít alkohol s mírou atd.). Jeden z mých klíčových informátorů odpověděl na otázku, proč je na squatu, následovně: „Baví mě to. Nemam žádný starosti, víš jak, nic. Nikdo mi neříká, v kolik mam přijít domu, co mam dělat. Můžu přijít úplně vožralej po čtyrech“ (Lukáš, 22.6.2011). Na druhou stranu někteří respondenti zkrátka udělali v jednom životním okamžiku (retrospektivně vzato) chybu a platí za ní dodneška.

6.2.3 Squat jako produkt denních cest bezdomovců

Ale tady prostě jsou lidi, který nemaj, kde bejt. Naše ruiny jsou našim domovem.

Matěj, 22.7.2011

V této části se pokusím popsat sociální praxe, které „zdola“ definují squat jako místo. Shluky těchto praxí vytvářejí jakési vzorce jednání, které se stávají součástí individuálních habitů. To ovšem neznamena, že by jednání bezdomovců bylo těmito shluky determinované. Tyto specifické vzorce spíše vytvářejí něco, co bychom mohli nazvat intervalem možného, tj. rozpětím přípustného jednání. Jednání, jehož přípustnost je definována interpersonálně (sociálně) v návaznosti na prostředí squatu. Je tedy do jisté míry odpovědí na materiální podmínky života. Pohybujeme se v mantinelech prostorů reprezentací (prostor žitý) a prostorových praktik (prostor vnímaný), které jsou shora ovlivňovány reprezentacemi prostoru (prostor chápaný). Ptáme se po taktice, nikoli po strategii.

Pohled na areál squatu v nynějším stavu není zrovna esteticky hodnotným zážitkem. Hlavní budova, v níž většina bezdomovců přebývá, je lemována odpadky. V zásadě tomu nemůže být jinak. Z logiky věci obyvatelé neplatí svoz odpadků, a tudíž se odpad hromadí, kde může. To znamená, že „špinavost“ squatu není způsobena intencí obyvatel (nikdo z nich v odpadcích žít nechce), ale výrazem extrémní infrastrukturní exkluze (srov. Růžička 2011b).

Dolní patro squatu není koncipováno jako obytná část. Opět se zde tedy setkáme s odpadem a všudypřítomnými hlodavci. Horní patro je spojené

s dolním dvěma železnými schody. Nachází se v něm obytná část. Jednotlivé pokoje, resp. buňky jsou rozesety podél hlavní chodby. Některé místnosti se již nedají obývat. Staly se z nich tedy jakési obrovské kontejnery na odpad, popř. záchody. V pokojích bydlí bezdomovci převážně po dvou či třech lidech, což zpravidla odpovídá vnitřnímu členění bezdomovecké skupiny. Některé pokoje lze uzavřít, jiné pouze zevnitř přibouchnout a zbytek má místo dveří závěs.

Interiér pokojů kontrastuje s okolím budovy. Jednotlivé buňky totiž nejsou ani zdaleka tak špinavé, jak by napovídal pohled zvenku. Standardně se v nich nachází postel, resp. postele, stolek či skříňka a prostor, kam se odkládá staré oblečení. Stěny jsou buďto polepeny plakáty, pobity hřebíky, na nichž je další oblečení či nejrůznější nástroje anebo popsány citáty. „Kdo ze sebe učiní zvíře [sic], zbaví se bolesti člověčenství“ (stěna v pokoji na squatu, 7.2.2011) – abych zmínil alespoň jeden, který v jistém smyslu odpovídá bezdomovcům na vrcholu sociální hierarchie v rámci squatu.

Voda je dalším problémem na squatu. Jediným blízkým zdrojem je jakási studna, resp. prasklé vodovodní potrubí, z kterého se studna stala. Bezdomovci, kteří tuto vodu pijí, mají často žaludeční potíže (nicméně mnozí bezdomovci se na vodu zdárně adaptovali, přesněji adjustovali). Pro organismy, které ve vodě žijí, se dokonce vžilo označení „mloci“, „čolci“ nebo „pulci“. Někteří naopak špatně snášejí vodu, která ze squatu není, a poněkud ironicky dodávají, že na squatu jsou „hojivý čolci“ (Matěj, 8.10.2011). Ta samá voda se používá rovněž k vaření. V tomto smyslu je riziko zažívacích problémů menší.

Vaření na squatu není lehkou záležitostí. Osobně jsem participoval na přípravě kolínek s masem a kečupem. V lepším případě je k dispozici plynový vaříč, v horším je třeba dojít pro dřevo do budovy, která se nachází v rámci areálu squatu. Tam je nutné dávat pozor na hřebíky trčící z trámů a kontrolovat střechu, která drží už jen silou vůle. Pokud je dřevo mokré, nezbyvá nic jiného, než ho polít starým vyjetým olejem. Vodu je třeba přinést ze zmíněné studně a doufat, že „čolci“ při varu zahynou. Celá sekvence vaření (od získání surovin po uvaření kolínek) trvala přibližně dvě hodiny. Největším kulinářským aktem, který jsem zaznamenal, bylo vaření guláše, svíčkové a grilování kuřete. Při těchto příležitostech se připravené jídlo zpravidla sdílí s ostatními (viz Kapitulu 4).

Okno je možná poněkud překvapivě multifunkčním fenoménem. Zaprvé má funkci tradiční, tj. přivádí do pokoje světlo a vzduch. Za druhé má funkci komunikační. To znamená, že skrze okno lze interagovat s ostatními anebo se ujistit, zdali ke komunikaci může dojít (např. zabeďněné okno symbolizuje nevyřčené varování „za žádných okolností nebudit“). Třetí funkcí okna je funkce odpadková. Z důvodů, které jsem naznačil výše, nemá příliš cenu ukládat odpad do pytlů. Odpadky tedy velmi často končí pod okny. Čtvrtou funkci jsem nazval urinační. Na squatu pochopitelně není toaleta. Někdo za toaletu považuje nepoužívaný pokoj, někdo chodí ven a někdo vykoná (malou) potřebu z okna: „Ale jo, ... já taky chodím chcát z okna, protože než se dostanu ven, tak bych se pochcal. ... Ty, co volej maj problém se spaním, tak když odsunu támhleten zasranej beton [držící dveře zevnitř] ..., tak je vzbudím všechny, rozumíš? A je to v prdeli“ (Václav, 22.7.2011).

Některá okna jsou rozbitá a střecha již rovněž neplní svojí izolační funkci. To začíná být problémem zejména v zimních a podzimních měsících. V zimních je třeba se zabalit do několika vrstev oblečení a na podzim hlídat příchod deště a případně odklízet věci z dosahu oken a děr ve stropě.

Udržování hranic sociální hierarchie je běžným koloritem dění na squatu. Je spojena i se zdánlivě nesouvisející praxí. Subsistenčním strategiím bezdomovců se někdy říká sekundární spotřeba (Hill & Stamey 1990). Na squatu se však lze setkat i s terciární spotřebou. To modelově znamená, že někteří bezdomovci probírají odpadky pod okny jiných bezdomovců, které již jednou vyhozeny byly. Nepřekvapí, že se probírají odpadky právě těch, kteří jsou na vrcholu sociální hierarchie. Ta je totiž spojena i s lepší finanční situovaností či přinejmenším s větší aktivitou při získávání zdrojů. Touto praxí je pak znovu/vytvářena sociální hierarchie, jelikož onen bezdomovec se pod okny brodí v odpadcích nasáklých močí. To by lépe situovaný jedinec v žádném případě nepodstoupil. Konstituování hranic sociální hierarchie je natolik běžná záležitost, že jí reflektují samotní bezdomovci: „My si ubližujem mezi sebou, no. To je takový normální, víš jak. Ta hierarchie se musí dycky nějak prostě projevit. Prostě když je člověk na ulici, tak musí. Musí!“ (Slávek, 19.7.2011)

Zkrátka musí udržovat sociální hierarchii. Celá tato sociální praxe ústí v posledku k dlouhotrvající nevráživosti mezi (některými) bezdomovci.

Toto všudypřítomné ustavování hranic často vede k vytváření distance mezi bezdomovci. D. A. Snow a L. Anderson (1987) mluví o takzvaném asociačním distancu, tj. odstupu od konkrétních skupin bezdomovců. Bezdomovci se primárně člení na ty, kteří bydlí na squatu, a na ty, kteří bydlí jinde. Areál squatu tedy na symbolické úrovni štěpí bezdomoveckou skupinu. Stále se jedná o asociační distanc od určité skupiny bezdomovců. Nicméně tato skupina je v prvním plánu definována především geograficky, nikoli (jen) sociálně. Squat je referenční bod pro bezdomovce, kteří ještě na ulici nejsou příliš dlouho a mají potřebu se vůči ostatním vymezit.

Nejsem jako oni, že čorujou železo. Fakt mi to za to nestojí. Nebo že choděj do Alberta krást. A prodávat to čongům. Pochopim, kdyby si ukradli jídlo, ale kořalky a jdou to prodat k Vietnamcům a koupí si krabicový víno. Pochopíš to? To jsou vymaštěný lidi tady. *Jsou to ty ze squatu!* (Tomáš, 22.7.2011, zvýraznění moje)

Pro obyvatele squatu, kteří si potřebují od sociálně hierarchizujících praktik oddychnout, se nabízí buďto na nějaký čas ze squatu odejít anebo si vedle něho postavit stan. Stanování je v tomto smyslu poměrně efektivní, neboť místo, kde většinou stojí, „to je takový území nikoho“ (Václav, 2.7.2011).

S touto praxí rovněž souvisí charakteristický rys squatu jako sociálně produkovaného místa – mobilita či fluktuační osob. Squat bývá přes den poloprázdný. Jeho obyvatelé se potulují po městě a snaží se vydělat si (obstarat si) nějaké peníze. Vrací se až na noc. Nikoli však všichni. Někteří přespí venku na lavičce či u známého, který má byt nebo dům. Squat není místem nutného návratu. Není výjimkou, že se některý bezdomovec na squatu neukáže třeba týden či 14 dní. V takovém případě se jel pravděpodobně „rekreovat“ do většího města. Squat je místem mobility a fluktuační ještě v dlouhodobém smyslu. Tím myslím skutečnost, že mnoho bezdomovců bydlí na squatu řádově měsíce. Poté se zpravidla přemístí na jiný squat.

Ústředními postavami squatu jsou možná poněkud překvapivě psi. Dokážou totiž usmiřovat znesvářené tábory, které se v rámci bojů o hierarchii ustavují. Psi jsou spojovacími články, katalyzátory sociální koheze. Pokud se někdo o svého psa nestará, hrozí mu „fyzické připomenutí“ ze strany „kápů“. Zároveň může pes fungovat jako překážka. Nový psí obyvatel squatu se nemusí snášet se stávajícími psy. Většinu psů vlastní ti, kteří jsou považováni za „vyšší část“ hierarchie. Starání se o konkrétně tyto psy tedy může být strategie, jak mít s těmito lidmi alespoň neutrální vztah. Vztáhnout ruku na psa se nemilosrdně trestá.

Squat je krom jiného i zdrojem surovin, resp. peněz. Všechno, co je železné, může být potenciálně zpeněženo. Tato exploatace budovy má však za následek, že pohyb po squatu se stává čím dál nebezpečnějším. Chybí zábradlí u schodů, v některých místech jsou v podlaze díry a nikdo netuší, zdali touto exploatací nenarušují statiku budovy. Několik bezdomovců se již v důsledku těchto „úprav“ zranilo. Jeden skončil dokonce v nemocnici. Přestože se tato praxe zdá nesmyslná, není tomu tak. Shánět po městě papír nebo železo je velmi náročná činnost s nejistým výsledkem. Exploatace squatu znamená alespoň jistý výdělek. Ve spojení s neustále se opakujícím faktem, že squat bude co nevidět zbourán, je tedy exploatace vcelku pochopitelná.

6.2.4 Dominantní projekt squatu: dohlížet, trestat a bourat

Lidský materiál, který nevyhovuje zavedenému a uznávanému způsobu života, je do jisté míry potlačován a eliminován.

T. Veblen (1999: 164)

Squat je tedy na úrovni užívání mimo jiné sociálně produkován výše popsaným způsobem. Takováto produkce nepochybně není cílem aktérů dominantního projektu a převládající reprezentace prostoru. Intencí „dominantních projektantů“ je, zdá se, řečeno s ohledem na název knihy M. Foucaulta (2000) – dohlížet a trestat. Celý komplex vztahů mezi radnicí, policií a médií funguje v tomto módu. Radnice podporuje a pobízí represivní strategii policie vůči bezdomovectví a vůči squatu obzvláště. Jak jsem již ukázal, mediální obraz problematiky bezdomovectví, který v dané lokalitě produkuje místní deník, poté

zpětně legitimizuje kroky radnice a vytváří živnou půdu pro strach z (bezdomovecké) kriminality (Low 2003; Sibley 1995:15; Low & Smith 2006:14; Young 1999:29, 74; Wacquant 2009a:112). Na tento strach odpovídá radnice další represí skrze policii. Vše je dokonale zacykleno. Výslednicí tohoto procesu je kriminalizace bezdomovectví (Bourgois & Schonberg 2009:112–113; Daly 1998:120), resp. kriminalizace chudoby obecně (Wacquant 2000, 2009a, 2009b; Keller 2011:109–116; Schneider & Schneider 2008; Růžička 2008:8; Young 1999:21, 2007; Sibley 1995:83–86).

Mediální deskripce squatu je více než výstižná. Snaha po vytvoření esencionalizovaného obrazu zločinných démonů (Young 1999: 110–111), kteří budovu obývají, by těžko mohla být patrnější.

Zápach, výkaly a nepořádek. To je jen jemný popis prostředí areálu (dnešního squatu) ... Už dlouho se v něm zdržují jedinci bez domova, narkomani a osoby s pestrou kriminální historií, kteří ho čím dál více devastují ... Samozvaní obyvatelé (squatu) vzbuzují u obyvatel (dané části města) už delší dobu strach. Mají obavy, že v zimě se do něho těchto kriminálních živlů přistěhuje ještě více (regionální deník, 2011).

Squat je zkrátka „centrem kriminálních živlů“, píše místní deník v listopadu 2011 (detailněji viz Kapitulu 5).

Radnice se snaží squat už delší dobu zbourat. Problémem je, že objekt není v majetku města. Navíc by demolice podle odhadů stála až 10 milionů korun. V roce 2010 se demolice ospravedlňovala snížením kriminality. Dnes je legitimizována dopravní situací (postavením nového kruhového objezdu) a ekologickým étosem (squat je považován za ekologickou zátěž).

Lokální politická reprezentace represivní logiku (proto) dále vyostřuje: „Více policistů v ulicích a mnohem tvrdší a komplexnější řešení problémů s bezdomovci a gamblerstvím. Takové cíle si stanovilo vedení města“ (městský oběžník, 2011). Komplexním řešením se míní kontrola a represe. Starosta obce nabízí následující recept.

Městští strážníci musí být více vidět v ulicích zejména při pochůzkách, v lokalitách, kde se pohybuje nejvíce občanů, ale i v problematických zákoutích, kde se shromažďují bezdomovci (městský oběžník, 2011)

Podobný postup deklaroval i dřívější starosta. Krom kontroly „problematických zákoutí“ je důraz kladen i na dohled nad squatem. Kontroly by měly ideálně probíhat několikrát denně. Plnění tohoto cíle má zaručit navýšení počtu městských policistů, jejichž hlavní náplní práce budou, zdá se, bezdomovci a squat.

Squat je bezesporu hlavním terčem této represivní politiky. Ušetřeny však nezůstávají ani další typy bezdomoveckých příbytků. Modelově tedy obyvatel squatu, znechucen neustálými kontrolami, tuto budovu opouští a hledá útočiště v jiné části města, resp. veřejného prostoru. V tomto okamžiku zpravidla přijíždí policie a na doporučení radnice „komplexně řeší problém s bezdomovci“. Velitel městské policie popisuje zásah proti alternativním příbytkům bezdomovců takto:

V průběhu týdne jich likvidujeme hned několik. Kupříkladu v (jedné) ulici měli bezdomovci pár stanů, matrací a nějaké další věci. Vyzvali jsme je, ať do dalšího dne místo uklidí. Všechno ostatní, co tam po nich zbylo, se vyvezlo v popelnících. (městský oběžník, 2011)

Bezdomovci mají poté v zásadě dvě možnosti. Buďto se vrátit na squat a snášet pravidelné kontroly anebo se přemístit do jiného města, kde na ně velmi pravděpodobně čekají podobné procedury. Často mnohem horší. Jeden z mých klíčových respondentů se do lokality mého výzkumu přestěhoval ze strachu před policisty z většího města, kteří ho za hranicemi tohoto města brutálně zmlátili. Takto vyhocená represe však v místě mého terénního výzkumu našťestí absentuje.

6.3 Shrnutí

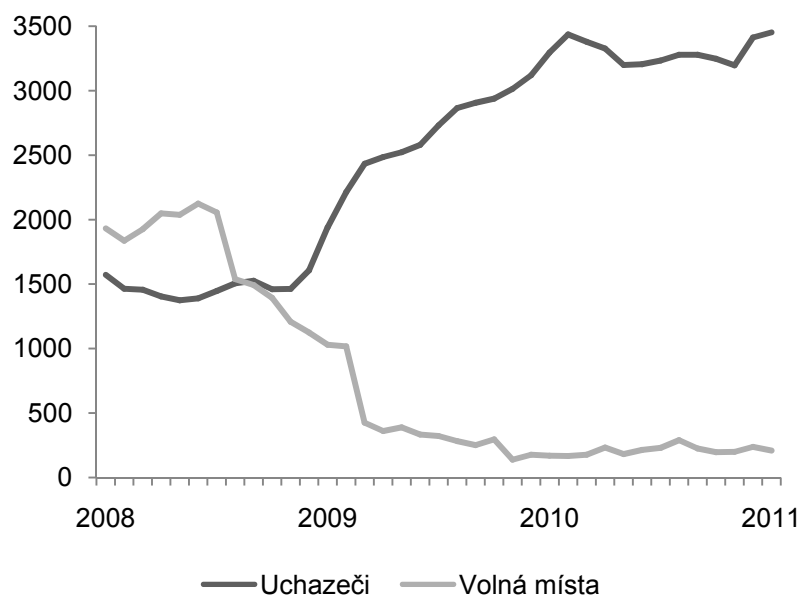
... nejlepší variantou, jakým způsobem bojovat s bezdomovectvím, je neustálé zkrášlování našeho města.

Starosta (městský oběžník, 2011)

Mezi dominantním institucionálním projektem squatu a jeho nynějším využíváním existuje zjevný rozpor. Jak jsem ukázal, nebylo tomu tak vždy. V dobách, kdy v něm působila škola, byl „squat“ chloubou města. Z finančních důvodů však ztrácí svoje původní funkce. Nyní, po nastěhování bezdomovců, je popisován jako „centrum kriminálních živlů“.

Ke zlomu došlo přibližně v letech 2008-2009. Čili přesně v době, kdy postupně roste v celém okrese nezaměstnanost – ze 4 % v lednu 2008 na 7 % v lednu 2010 – a poměr volných míst k uchazečům se obrací v neprospěch uchazečů. V lednu 2008 připadá na jedno pracovní místo přibližně jeden uchazeč, kdežto v lednu 2010 již 20 uchazečů. Poměr se po celý rok 2010 prakticky nemění. Tento trend je zachycen v Grafu 4.

Graf 4. Vývoj počtu uchazečů o práci a volných míst v daném okrese

Zdroj: Integrovaný portál MPSV (zpracováno 4.4.2012)

Souvislost mezi mírou nezaměstnanosti a počtem bezdomovců (potažmo i obyvateli squatu) moje data potvrzují. Většina „letitých“ bezdomovců tvrdila, že obecně největší nárůst počtu lidí na ulici proběhl právě v tomto období. Uchýlit se do areálu squat, který již v té době chátral, byla pro mnohé respondenty jediná varianta.

Sociální praxe lidí, kteří byli de facto nuceni na squatu zůstat, začala produkovat nové místo. Tím pádem se radikálně proměnil jejich habitus v návaznosti na prudký pokles prakticky všech forem kapitálu, který do té doby vlastnili, a v důsledku uplatňování moci „dominantních projektantů“. Jinými slovy novým bezdomovcům se radikálně změnil jejich žitý prostor (reprezentací) a vnímaný prostor (resp. prostorové praktiky); prostorem každodennosti se stal squat, který zároveň pozměnil představy bezdomovců o světě a začal odlišně strukturovat žitou realitu. V tomto smyslu se ze squatu stává *místo* v dikci M. Augého (2009) – vytváří identitu, vztahy i vlastní historii.

Na druhou stranu se domnívám, že squat lze rovněž považovat za *heterotopii úchytky* (Foucault 2003; srov. Vašát 2012; Wright 1997: 253–288). Nikoli však v přesném Foucaultovském smyslu (existuje-li takový). Vznik squatu není přímým výrazem dominance mocných. Naopak je materializací taktik a „uměním slabého“, zhmotněním sítě anti-disciplíny (Certeau 2002: xv), posledním místem mezi ne-místy pro jedince, na které „dominantní projektanti“ (zatím) zcela nedosáhli. Kdyby byl squat klasickou Foucaultovskou heterotopii úchytky (např. psychiatrickým ústavem nebo vězením), nevzbuzoval by žádný zájem. Ale právě jeho status ne-strategicky vzešlého a ne-strategicky fungujícího objektu provází pohoršení. Lidé, kteří píšou do místního deníku či rozhodují na radnici, s bezdomovci nemají žádnou přímou sociální zkušenost – vyjma momentů, kdy *některé z nich* vidí popíjet alkohol v rámci veřejného prostoru. Těžko by odlišili obyvatele squatu od jiných bezdomovců. Přesto (anebo spíše právě proto) prosazují jedině možné cíle: kontrolu, regulaci a poté demolici.

Policejní kontroly se staly nedílnou součástí života na squatu. Podle respondentů policie zkrátka přijede, začne s kontrolou občanských průkazů, které povětšinou bezdomovci z nejrůznějších důvodů již dávno nevládnou, a zase odjede. Celá akce je pak v tisku prezentována jako úspěch a základní komponenta „komplexního řešení bezdomovectví“.

Výjezdy policie na squat jsou legitimizovány bezpečnostní situací ve městě a „kriminálním charakterem“ bezdomovecké skupiny (kategorie). Jak jsem již uvedl, přibližně čtvrtina obyvatel squatu má zkušenost s vězením. Nicméně převládajícím typem kriminality, kvůli níž byli tito lidé vězněni, je neplacení

výživného, drobná majetková delikvence apod. Čili trestná činnost, jejíž společenský dopad je relativně malý anebo plyne z povahy jejich sociální pozice (jak může například člověk žijící „na ulici“ bez finančních prostředků platit výživné?). Je tedy přinejmenším zvláštní mluvit o squatu jako o „centru kriminálních živlů“.

Složitost situace bezdomovců, kterým bude squat pravděpodobně zbourán, popisuje jeden z mých respondentů následujícím způsobem.

Pokud teďka ten squat zbouraj, no tak ty lidi prostě budou muset se rozprchnout různě po tady ulicích, po kraji, některý odjedou do Prahy, některý odjedou do Plzně, některý odjedou támhle, já nevím, kamkoliv. A někde se zase chytí v nějakym squatu. ... A hlavně ty lidi, když někde přijedou do cizího místa, tak hned nenajdou práci a hned nenajdou bydlení. ... Protože vem si to, že vlastně ty bydlíš ve squatu a najednou tam prostě přijde pár frajerů, který prostě říkaj: „za tejděn ven“. A za tejděn člověk udělá co? Nic! A kde skončí? Skončí venku. Třeba přes léto to jde. Člověk si veme stan, támhle si vleze do kempu nebo tohle. Teďka na zimu? Kde? Kam? Takže teďka člověk zase bude muset hledat, no. A bude muset holt vydržet hrozně moc věcí, jako je zima, hlad, než se zase někde chytí. (Richard, 8.11.2010)

Tato citace dokumentuje, proč kontrola a demolice squatu nemůže být „komplexním řešením bezdomovectví“. Jedná se o pouhé přemístění bezdomovců, nikoli (o snahu) o změnu jejich socioekonomického statusu.

Rovina sociální produkce squatu zdola (ze strany bezdomovců) a shora (ze strany městských zastupitelů a médií) jsou navzájem propojeny a zacykleny. Bezdomovci jsou z logiky materiálních a socioekonomických podmínek, v nichž musí více či méně nedobrovolně žít¹⁹, nuceni ke specifickým subsistenčním strategiím (např. probírání kontejnerů), které neodpovídají představě místních politiků, jak by se měl obyvatel města chovat. Bezdomovci jaksí kazí „image“ města. Politika se tudíž přesouvá do represivního módu vytlačování bezdomovců za momentálně preferované hranice – za hranice centra, za hranice širšího středu města či za hranice města jako takového. V tomto úsilí jsou jim nápomocny média v čele s místním deníkem, který vytvořil (a stále

¹⁹ K povaze ne/dobrovolnosti bezdomoveckého způsobu života viz (Holpuch 2011; Krylová 2007; Kusá 2011; Růžička 2011a; Šamánek 2011)

vytváří) obraz bezdomovců jako přirozeně špatných démonů nočních i denních ulic. Středobodem tohoto obrazu je squat – stigmatizovaný, a zároveň stigmatizující objekt. Jeho obyvatelé na represi odpovídají různými způsoby. Lze je ideálně-typicky odlišit do dvou protipólů. První reakci můžeme nazvat „mávnutí rukou nad kontrolami“. Tato pasivní odpověď převažuje. Oproti tomu druhou reakcí může být aktivní a často ostentativní odpor vůči všemu shora, vůči jakékoli formě autoritativního usměrňování jednání bezdomovců ze strany policie. Tato reakce je typická pro jedince, kteří ztratili jakoukoli víru v dominantní řád světa, v němž žijí. Jejich standardní odpovědí takřka na všechno je: „mě to nezajímá!“ Z hlediska celkové bezdomovecké populace je však počet těchto jedinců mizivý. Na druhou stranu právě o těchto lidech místní deník píše. Přiřazuje jim následující atributy: kriminální živel a „bydliště“ na squatu. Tento statisticky nevýznamný případ se poté projektuje do obyvatel celého squatu, potažmo do všech bezdomovců v městě. Kategorie bezdomovec je generalizována a kriminalizována. Z bezdomovce se stává démon, kterého je třeba kontrolovat a zkrotit. Radnice sahá opět k represivním opatřením. Tímto způsobem se proces „komplexního řešení bezdomovectví“ vrací do výchozího bodu. P. Bourgois a J. Schonberg připomínají, že „(b)ezdomovectví je krizí bydlení, chudoby a sociální spravedlnosti“ (2009: 309). Má-li být komplexní řešení bezdomovectví hodno tohoto jména, mělo by začít u těchto tří oblastí, nikoli u represivních mechanismů, které reprodukuje samy sebe.

7 ZÁVĚR A DISKUSE

Ve své diplomové práci jsem se pokusil detailně analyticky uchopit problematiku bezdomovectví v lokalitě středně velkého českého města. Sledoval jsem ji na třech provázaných a vzájemně se ovlivňujících úrovních: etnografické, politické a mediální (viz Diagram 1). Konkrétně jsem se zaměřil na subsistenční praktiky bezdomovců, mediální obraz bezdomovectví (na regionální úrovni) a sociální produkci squatu jakožto komplexu vztahů všech tří zmíněných dimenzí. Zároveň jsem naznačil některá možná metodologická a etická úskalí, která jsou spjata s výzkumem bezdomovců či marginalizovaných sociálních skupin.

Subsistenční strategie bezdomovců jsem analyzoval pomocí dialektického modelu (subsistenční) dekontextualizované struktury a (nejen subsistenční) kontextualizované praxe. Na úrovni struktury je preferovaným ideálem solidární extrém. V oblasti praxe se kromě toho vyskytuje i balancovaná a negativní reciprocita. Porušení solidárního extrému povětšinou doprovází trestající praxe, která (re)produkuje subsistenční strukturu a pomáhat inkorporovat mezi bezdomovce nové jedince. Typologii trestů jsem nabídl v příslušné podkapitole. Současně jsem svým přístupem chtěl zpochybnit představu dekontextualizovaného racionální kalkulu.

Mediálně-lokální obraz bezdomovectví jsem analyzoval inspirován metodologií tzv. mýtografu (Smith 1979). Ukazuje se, že od roku 2006 do 2011 dochází k silnému trendu popisovat bezdomovce v kriminalizujících či deviantních schématech, která jsou očištěna od širších strukturálně-ekonomických podmínek (kupř. nezaměstnanost). Bezdomovci se tím pádem jeví jako patologická individua, která si za svůj úděl mohou sama. To umožňuje implementaci represivních opatření stran dominantních aktérů. Regionální deník je v tomto smyslu spolu-producentem „reality“.

Příklad sociální produkce squatu jasněji odhaluje, jakým způsobem jsou mnou traktované tři dimenze propojeny. Utváření tohoto místa probíhá ve dvou protichůdných liniích – „zdola“ (bezdomovci) a „shora“ (dominantními aktéry/projektanty). Squat se stal jakousi sítí anti-disciplíny a ne-strategicky vzešlou heterotopii úchyly. Dominantní aktéři (politická reprezentace a lokální deník) ve snaze „komplexně řešit problematiku bezdomovectví“ proti squatu

brojí a volají po větším dohledu, kontrolách a purifikaci (nejen) veřejného prostoru. Tím de facto inklinují k logice penálního státu.

Trialektický model etnografická-politická-mediální dimenze mi tudíž pomohl spatřit fenomén bezdomovectví jako soubor vzájemně provázaných vztahů, kde (téměř) všechno souvisí (téměř) se vším. Vyzdvižení pouze jedné úrovně je pověstná půlka pravdy, či přesněji třetina pravdy. Nicméně i tak je tento model – byť i, domnívám se, analyticky přípustně – redukcionistický. V tomto smyslu je nutné dodat, že jsem byl z časových a finančních důvodů nucen některé faktory upozadit. Kupříkladu v této práci absentuje pohled na bezdomovectví a „řešení problematiky bezdomovectví“ ze strany veřejnosti, sociálních služeb (zejména neziskových organizací) a detailnější vhled do fungování městské či státní policie. Předpokládám, že spolu s oblastmi, které můj analytický model zahrnuje, se tyto domény stanou námětem (náměty) mého dalšího výzkumného snažení.

8 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- ADLER, P. A. 1985. *Wheeling and Dealing*. New York: Columbia University Press.
- AUGÉ, M. 2009. *Non-Places: An Introduction to Supermodernity*. London: Verso.
- BECKER, H. S. 1963. *Outsiders: Studies in The Sociology Of Deviance*. New York & London: Free Press.
- BERG, B. L. 2001. *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. Long Beach: California State University.
- BERGER, P. L. & T. LUCKMANN 1999. *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- BOURDIEU, P. 1984. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard: Harvard University Press.
- 1986. The Forms of Capital. In *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (ed) J. G. Richardson, 241–258. New York: Greenwood Press.
- 1990. *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press.
- 1991. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press & Basil Blackwell Ltd.
- 1995. Sociální prostor a symbolická moc. *Cahier du CeFreS* 8, 213–234.
- 1998. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.
- 2000. *The Weight of the World: Social Suffering in Contemporary Society*. Stanford: Stanford University Press.
- BOURGOIS, P. 1989. Crack in Spanish Harlem: Culture and Economy in the Inner City. *Anthropology Today* 5, 6–11.
- 2002. *In Search of Respect: Selling Crack in El Barrio*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BOURGOIS, P. & J. SCHONBERG 2007. Intimate apartheid. *Ethnography* 8, 7–31.
- 2009. *Righteous Dopefiend*. Los Angeles: University of California Press.
- BUCHANAN, I. 2001. *Michel de Certeau: Cultural Theorist*. London: Sage Publications Ltd.
- CAMPBELL, R. & J. L. REEVES 1999. Covering the Homeless: The Joyce Brown Story. In *Reading the Homeless: The Media's Image of Homeless*

- Culture* (ed) E. Min, 23–44. Westport: Praeger Publishers.
- CERTEAU, M. DE 2002. *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.
- COOPER, M., W. J. SABOL & H. C. WEST 2009. *Prisoners In 2008*. (Prisoners Series). Bureau of Justice Statistics.
- DALTON, M. M. & K. I. PAKENHAM 2002. Adjustment of Homeless Adolescents to a Crisis Shelter: Application of a Stress and Coping Model. *Journal of Youth and Adolescence* **31**, 79–89.
- DALY, G. 1998. Homelessness and the Street: Observations from Britain, Canada and the United States. In *Images of the Street: Planning, Identity and Control in Public Space* (ed) N. R. Fyfe, 110–127. London & New York: Routledge.
- DOUGLAS, M. 2002. *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. London: Routledge.
- DUMÉZIL, G. 1997. *Mýty a bohové Indoevropanů*. Praha: OIKOYMENH.
- EAMES, E. & J. G. GOODE 1977. *Anthropology of the City: An Introduction to Urban Anthropology*. New Jersey: Prentice Hall.
- EDENSOR, T. 1998. The Culture of the Indian Street. In *Images of the Street: Planning, Identity and Control in Public Space* (ed) N. R. Fyfe, 201–216. London & New York: Routledge.
- FISKE, J. 1999. For Cultural Interpretation: A Study of the Culture of Homelessness. In *Reading the Homeless: The Media's Image of Homeless Culture* (ed) E. Min, 1–21. Westport: Praeger Publishers.
- FITZPATRICK, S., P. KEMP & S. KLINKER 2004. *Bezdomovství: přehled výsledků výzkumů z Velké Británie*. Kostelec nad Černými lesy: Institut zdravotní politiky a ekonomiky.
- FLATO, M. & K. JOHANNESSEN 2010. Economic Strategies among Long-Term Homeless: The Concept of Harvesting Economy. *European Journal of Homelessness* 89–109.
- FOUCAULT, M. 2000. *Dohlížet a trestat: Kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin.
- 2003. *Myšlení vnějšku*. Praha: Herrmann & synové.
- GIDDENS, A. 1986. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. University of California Press.
- GLASSER, I. & R. BRIDGMAN 1999. *Braving the Street: The Anthropology of Homelessness*. New York: Berghahn Books.
- GUPTA, A. & J. FERGUSON 1992. Beyond “Culture”: Space, Identity, and the

- Politics of Difference. *Cultural Anthropology* 7, 6–23.
- HALL, S., C. CRITCHER, T. JEFFERSON, J. N. CLARKE & B. ROBERTS 1978. *Policing the Crisis: Mugging, the State and Law and Order*. London: Palgrave Macmillan.
- HARTLEY, J. 1982. *Understanding News*. London: Methuen.
- HEJNAL, O. 2011. Etnografie (extrémní) chudoby: Teoretické a empirické implikace výzkumu bezdomovců. *AntropoWebzin* 7, 171–176.
- HILL, R. P. & M. STAMEY 1990. The Homeless in America: An Examination of Possessions and Consumption Behaviors. *Journal of Consumer Research: An Interdisciplinary Quarterly* 17, 303–21.
- HOLPUCH, P. 2011. Bezdomovectví jako přístup k životu. *Biograf* 3–29.
- JAKOUBEK, M. 2004. *Romové - konec (ne)jednoho mýtu: Tractatus culturo(mo)logicus*. (Sešity pro sociální politiku). Praha: SOCIOKLUB.
- 2005. Apologie kulturomů (Odpověď Pavlu Baršovi). *Politologický časopis* 2, 181–195.
- JEWKES, Y. 2004. *Media and Crime: A Critical Introduction*. London: Sage Publications Ltd.
- JOHNSON, A. & O. R. JOHNSON 1992. Quality Into Quantity: On the Measurement Potential of Ethnographic Fieldnotes. In *Fieldnotes: The Makings of Anthropology* (ed) R. Sanjek, 161–186. Ithaca and London: Cornell University Press.
- JOHNSON, T. P., S. A. FREELS, J. A. PARSONS & J. B. VANGEEST 1997. Substance Abuse and Homelessness: Social Selection or Social Adaptation? *Addiction* 92, 437–445.
- KANT, I. 1992. *Prolegomena ke každé příští metafyzice, jež se bude moci stát vědou*. Praha: Svoboda-Libertas.
- KELLER, J. 2011. *Tři sociální světy: Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- KRIPPENDORFF, K. H. 2004. *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- KRYLOVÁ, H. 2007. Aspekty života bezdomovecké populace (kvalitativní analýza). In *Veselé tropy* (eds) L. Lenk, M. Svoboda, J. Svobodová & M. Léblová, 72–83. Praha: Dokořán.
- KUSÁ, Z. 2011. Letný pohľad na identitu. *Biograf* 63–68.
- LEFÈBVRE, H. 1991. *The Production of Space*. Oxford: Wiley-Blackwell.

- 2003. *The Urban Revolution*. Minnesota: Univ Of Minnesota Press.
- LÉVI-STRAUSS, C. 1966. *Smutné tropy*. Praha: Odeon.
- LIND, R. A. & J. A. DANOWSKI 1999. The Representation of the Homeless in U.S. Electronic Media: A Computational Linguistic Analysis. In *Reading the Homeless: The Media's Image of Homeless Culture* (ed) E. Min, 109–120. Westport: Praeger Publishers.
- LOW, S. M. 1996. The Anthropology of Cities: Imagining and Theorizing the City. *Annual Review of Anthropology* 383–409.
- 2003. The Edge and the Center: Gated Communities and the Discourse of Urban Fear. In *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture* (eds) S. M. Low & D. Lawrence-Zúñiga, 387–407. Oxford: Wiley-Blackwell.
- LOW, S. M. & D. LAWRENCE-ZÚÑIGA 2003. *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- LOW, S. M. & N. SMITH 2006. Introduction. In *The Politics of Public Space* (eds) S. M. Low & N. Smith, 1–16. New York: Routledge New York.
- LYON-CALLO, V. 2000. Medicalizing Homelessness: The Production of Self-Blame and Self-Governing within Homeless Shelters. *Medical Anthropology Quarterly* 14, 328–345.
- MARCELLI, M. 2009. Claude Lévi-Strauss o urbánnom priestore. *Teorie vědy / Theory of Science* 31, 91–117.
- MARCUSE, P. 1988. Neutralizing Homelessness. *Socialist Review* 88, 69–97.
- MATOUŠEK, P. 2011. Život jako přístup k textu. Úvaha o sociální práci a sociologii, o bezdomovcích a autorech textů. *Biograf* 69–76.
- MAUSS, M. 1999. *Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- MERRIFIELD, A. 2006. *Henri Lefebvre: A Critical Introduction*. London: Routledge.
- MIN, E. 1999. Introduction. In *Reading the Homeless: The Media's Image of Homeless Culture* (ed) E. Min, ix–xiii. Westport: Praeger Publishers.
- MITCHELL, D. 2001. The Annihilation of Space by Law: The Roots and Implications of Anti-homeless Laws in the United States. In *The Legal Geographies Reader: Law, Power, and Space* (eds) N. K. Blomley, D. Delaney & R. T. Ford, 6–18. Wiley-Blackwell.
- 2003. *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space*. New York: The Guilford Press.
- MITCHELL, D. & L. A. STAEHELI 2006. Clean and Safe? Property Redevelopment,

- Public Space, and Homelessness in Downtown San Diego. In *The Politics of Public Space* (eds) S. M. Low & Niel Smith, 143–175. New York: Routledge.
- MOLINA-JACKSON, E. 2008. *Homeless Not Hopeless: The Survival Networks of Latinos and African American Men*. New York: University Press of America.
- MURRAY, C. 1998. *Příliš mnoho dobra: Americká sociální politika 1950-1980*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- MYŠÁKOVÁ, M. 2004. *Sčítání bezdomovců v Praze. Postup zpracování výsledků*. Praha: VÚPSV.
- NEŠPOR, Z. R. & M. JAKOUBEK 2004. Co je a co není kulturní/sociální antropologie? Námět k diskusi. *Český lid* **91**, 53–79.
- ORTNER, S. B. 2004. Teorie v antropologii od šedesátých let. *Biograf* 123–162.
- PINDER, R. 1994. Turning Points and Adaptations: One Man's Journey into Chronic Homelessness. *Ethos* **22**, 209–239.
- POWER, G. 1999. Media Image and the Culture of Homelessness: Possibilities for Identification. In *Reading the Homeless: The Media's Image of Homeless Culture* (ed) E. Min, 65–83. Westport: Praeger Publishers.
- PRED, A. 1984. Place as Historically Contingent Process: Structuration and the Time-Geography of Becoming Places. *Annals of the Association of American Geographers* **74**, 279–297.
- RABINOW, P. 2003. Ordonnance, Discipline, Regulation: Some Reflections on Urbanism. In *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture* (eds) S. M. Low & D. Lawrence-Zúñiga, 353–362. Oxford: Wiley-Blackwell.
- ROLLINSON, P. A. 1998. The Everyday Geography of the Homeless in Kansas City. *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography* **80**, 101–115.
- ROWE, S. & J. WOLCH 1990. Social Networks in Time and Space: Homeless Women in Skid Row, Los Angeles. *Annals of the Association of American Geographers* **80**, 184–204.
- RŮŽIČKA, M. 2006. Geografie sociální exkluze. *Sociální studia* 117–132.
- 2008. Kriminalita z antropologické perspektivy: Možnosti a limity sociologické imaginace. *AntropoWebzin* 1–15.
- 2011a. Sociální reprodukce bezdomovectví a meze liberálního individualizmu. *Biograf* 55–62.
- 2011b. Časoprostorové a infrastrukturní aspekty procesu sociální exkluze. *Sociologický časopis* **47**, 273–295.

- RŮŽIČKA, M. & P. VAŠÁT 2011. Základní koncepty Pierra Bourdieu: pole - kapitál - habitus. *AntropoWebzin* 7, 129–133.
- SAHLINS, M. 1972. *Stone Age Economics*. London: Aldine Transaction.
- SAVILLE-TROIKE, M. 2002. *The Ethnography of Communication: An Introduction*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- SCHNEIDER, J. & P. SCHNEIDER 2008. The Anthropology of Crime and Criminalization. *Annual Review of Anthropology* 351–373.
- SIBLEY, D. 1988. Survey 13: Purification of Space. *Environment and Planning D: Society and Space* 6, 409–421.
- 1995. *Geographies of Exclusion: Society and Difference in the West*. London: Routledge.
- SMITH, R. R. 1979. Mythic Elements in Television-news. *Journal of Communication* 29, 75–82.
- SNOW, D. A. & L. ANDERSON 1987. Identity Work among the Homeless: The Verbal Construction and Avowal of Personal Identities. *The American Journal of Sociology* 92, 1336–1371.
- SNOW, D. A., L. ANDERSON & P. KOEGEL 1994. Distorting Tendencies in Research on the Homeless. *American Behavioral Scientist* 37, 461–475.
- SNOW, D. A. & M. MULCAHY 2001. Space, Politics, and the Survival Strategies of the Homeless. *The American Behavioral Scientist* 45, 149–169.
- STEINER, J. 2004. Ekonomie sociálního vyloučení. In *Romové: kulturologické etudy (etnopolitika, přibuzenství a sociální organizace)* (eds) M. Jakoubek & T. Hirt, 218–229. Plzeň: Aleš Čeněk.
- STOLLER, P. 1986. The Reconstruction of Ethnography. In *Discourse and the Social Life of Meaning* (eds) P. P. Chock & J. R. Wyman, 51–74. Washington: Smithsonian Institution Press.
- SUTHERLAND, E. H. 1940. White-Collar Criminality. *American Sociological Review* 5, 1–12.
- ŠAFAŘÍKOVÁ, M. 1994. Lidé bez domova. *Sociologický Časopis* 30, 373–380.
- ŠAMÁNEK, J. 2011. Bezdomovectví. Tíživá životní situace, nebo kuří oko běžného občana? *Biograf* 77–81.
- TOUŠEK, L. 2009a. Problematika vytváření relačních dat: příklad analýzy sociálních sítí bezdomovců. *AntropoWebzin* 5, 35–41.
- 2009b. *Analýza situace "bezdomovců" v Plzni včetně identifikace jejich počtu*. Plzeň: Centrum aplikované antropologie a terénního výzkumu při Katedře antropologických a historických věd Západočeské univerzity v

Plzni (CAAT).

- V AŠÁT, P. 2012. Mezi rezistencí a adaptací: Každodenní praxe třídy nejchudších. *Sociologický časopis*. V tisku.
- VEBLEN, T. 1999. *Teorie zahálčivé třídy*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- WACQUANT, L. 2000. The New "Peculiar Institution": On the Prison as Surrogate Ghetto. *Theoretical Criminology* 4, 377–389.
- 2001. The Penalisation of Poverty and the Rise of Neo-Liberalism. *European Journal on Criminal Policy and Research* 9, 401–412.
- 2009a. *Prisons of Poverty*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- 2009b. *Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham: Duke University Press Books.
- WHANG, I. & J. A. DANOWSKI 1999. Blaming the Homeless: The Populist Aspect of Network TV News. In *Reading the Homeless: The Media's Image of Homeless Culture* (ed) E. Min, 121–133. Westport: Praeger Publishers.
- WHANG, I. & E. MIN 1999. Discourse Analysis of Television News on Public Antagonism Against the Homeless. In *Reading the Homeless: The Media's Image of Homeless Culture* (ed) E. Min, 95–107. Westport: Praeger Publishers.
- WHITBECK, L. B. & R. L. SIMONS 1993. A Comparison of Adaptive Strategies and Patterns of Victimization Among Homeless Adolescents and Adults. *Violence and Victims* 8, 135–152.
- WIDDOWSON, H. G. 2004. *Text, Context, Pretext: Critical Issues in Discourse Analysis*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- WILK, R. R. 1996. *Economies And Cultures: Foundations Of Economic Anthropology*. Colorado and Oxford: Westview Press.
- WRIGHT, B. R. E. 1998. Behavioral Intentions and Opportunities Among Homeless Individuals: A Reinterpretation of the Theory of Reasoned Action. *Social Psychology Quarterly* 61, 271–286.
- WRIGHT, T. 1997. *Out of Place: Homeless Mobilizations, Subcities, and Contested Landscapes*. New York: State University of New York Press.
- YOUNG, J. 1999. *The Exclusive Society: Social Exclusion, Crime and Difference in Late Modernity*. Los Angeles: Sage Publications Ltd.
- 2007. *The Vertigo of Late Modernity*. Los Angeles: Sage Publications Ltd.

9 PŘÍLOHY

Tabulka 9. Analytické kategorie pro mýtografickou analýzu médií.

Kategorie	Kategorizace		Definice
	Zjedn.	Nezjedn.	
S/O	BEZD	BEZDOM	Bezdomovci
S/O		SQUAT	Squat, nelegálně obsazená budova
S/O	DOMIN	POLICIE	Městská či státní policie
S/O		POLITIK	Radnice, zastupitelstvo, starosta, soud apod.
S/O		POMINST	Pomáhající instituce (NGO apod.)
S/O	SOUKR	SOUKRAG	Soukromé bezpečnostní agentury, exekutoři
S/O		SOUKRSEK	Soukromý sektor (supermarkety, domy apod.)
S/O/K	VEREJN	VEREJ	Veřejnost (včetně názorů čtenářů)
S/O		VEREJPRO	Veřejný prostor (lavičky, náměstí atd.)
S/O	OST	KLIMA	Klimatické podmínky (zima)
S/O		KRIMINALNIK	Kriminálníci, zločinci, trestaní lidé apod.
A	POZ	POMOC	Snaha pomáhat lidem v nouzi
A		PREZENTA	Prezentace určité skupiny či programu
A	NEG	ALKOHOL	Akce vyjadřující alkoholismus a podnapilost
A		DELIKVEN	Páchání delikvence
A		DOHLED	Monitoring a kontroly (stran represivních složek)
A		NEPRIZPUS	Akce vyjadřující skutečnost špatné adaptability
A		OUTOFPLA	Vyhánění z povětšinou veřejných míst
A		VIZUAL	Akce vyjadřující opovržení nad vzhledem
A	NEUTRAL	BYDLSUBS	Akce vztahující se k bydlení a subsistenci
A		PRITOMNOST	Akce vyjadřující fakt přítomnosti v daném místě
A		RESENI	Akce vztahující se k řešení nějakého stavu
K	POZBEZ	POMOCEB	Pomoc bezdomovcům
K		PREZENB	Přímá prezentace bezdomovectví veřejnosti
K	NEGBEZ	ELIMINACEB	Eliminace bezdomovců
K		KRIMIB	Kriminalizace bezdomovců
K		OBVINB	Obviňování bezdomovců za jejich sociální situaci
K	MAKRO	EKOLOGIE	Recyklace, ekologická zátěž atd.
K		EKONOMIE	Ekonomická situace
K		PURIREVI	Revitalizace prostoru doprovázená purifikací
K	OST	HYGIENA	Hygiena bezdomovců
K		KLIMA	Klimatické podmínky (zima)
K		KRIMINALITA	Kriminalita obecně

Pozn.: S je subjekt, A je akce, O je objekt a K je kontext.

10 PODĚKOVÁNÍ

Touto cestou bych chtěl poděkovat za cenné rady především vedoucímu této práce M. Jakoubkovi. Dále pak děkuji L. Touškovi, P. Vašátovi, L. Luptákovi, D. Sosnovi, F. Kalvasovi a J. Jarolímovi, kteří každý svým dílem přispěli k dílčím kapitolám. Speciální dík pochopitelně míří za mými informátory a informátorkami, bez jejichž dobré vůle by tato práce nemohla vzniknout.

11 RESUMÉ

The aim of this thesis is detailed analysis of homelessness in a mid-sized Czech city. The study is divided into three main analytical chapters which comprise interconnected dimensions (i.e. ethnographic, medial and political) of the phenomenon of homelessness.

First, I analyze subsistence strategies of homeless people in urban space. In addition, I criticize the approaches which presuppose universal and decontextualized rationality of adaptive agency. Drawing from my own anthropological fieldwork of homeless people, I describe the principles which maintain their structured and structuring social praxis. The core of the subsistence strategies lies in an ideal of solidary extreme. However, the specific expression of this ideal depends on a given social context. If one exceeds the limits of the solidary extreme, punishment must follow. I classify the punishments into seven basic categories: verbal warning, verbal threat, physical assault, ostracization, banishment, punishments based on gender, and alternative punishments. These punishments maintain the structure level of subsistence practices and help incorporate new homeless people.

Second I use the methodological concept of mythograph (Robert R. Smith 1979) and analyze local media constructions of homelessness, finding a lot of evidence for criminalization of homeless people during last six years (2006-2011). The homeless people are depicted as criminals, deviants or almost devils of the streets. However, these constructions are thoroughly silent about any wider structural-economic context, leading to the presentation of homelessness as an individual failure of pathological persons. In this view, the local journal (re)produces the “fear-of-homeless reality”. The best example of this process may be found in the social production of local squat.

Third I analyze the process of social (re)production of the squat as a place. I use the theory of A. Pred, combining aspects of time-space geography and structuration theory. I try to explain the principles of space-production and some of the significant actions of dominant actors (local politicians, journalists, policemen and so forth). I focus on how they deal with the homelessness or,

more precisely, with poverty as such. “The complex solution of homelessness” – label used by the local mayor – entails only the strengthening of control and repression. The squat is becoming the main battlefield: police control on a daily base, the media presenting disgrading images of homeless people, disdain from the public and the question of potential demolition. In the dominant discourse (at least in this mid-sized city) there is a strong tendency to move homelessness from the realm of social policy, placing it instead under responsibility of the penal system. Homeless people – “the (devious) Others” – are demonized and criminalized. The new mode of representation facilitates and legitimizes implementation of repression and control. Therefore, the squat is becoming not only a place, but also a sort of a research laboratory of neoliberal governmentality.

Key words:

homelessness, squat, urban space, time-space geography, urban anthropology, subsistence strategies, adaptation to urban environment, reciprocity, rationality, structure and agency, media image, mythograph

Klíčová slova:

Bezdomovectví, squat, urbánní prostor, časoprostorová geografie, urbánní antropologie, subsistenční strategie, adaptace na urbánní prostředí, reciprocita, racionalita, struktura a aktérství, mediální obraz, mýtograf